

Деян Колев, Силвия Боянова, Теодора Крумова

Сърцето на общността

АСТАРТА
Пловдив
2013

ПРОЕКТ “НАСЪРЧАВАНЕ НА ТЕРЕННАТА РАБОТА В ТРАДИЦИОННИ И МАРГИНАЛИЗИРАНИ ГРУПИ НА РОМСКАТА ОБЩНОСТ” е реализиран с финансовата подкрепа на Европейската комисия по ПРОГРАМА ДАФНЕ III (Contract № JUST/2009/DAP3/AG/1256). Съдържанието на този документ отразява единствено становището на Център “Амалипе”, който носи цялата отговорност по неговото изготвяне и в никакъв случай той не може да се приема като позиция на Европейската комисия.

© Деян Колев – автор, 2013

deyan_kolev@amalipe.com

© Силвия Боянова – автор, 2013

© Теодора Крумова – автор, 2013

t_krumova@amalipe.com

© АМАЛИПЕ – 2013

www.amalipe.com;

http://romadevelopment.org/;

e-mail: office@amalipe.com

© АСТАРТА – графично оформление, 2013

astarta_publ@mail.bg

ISBN 978-954-350-177-8

Съдържание

ПРЕДИСЛОВИЕ. Развитие на общността като обещаваща тенденция в ромската интеграция	5
ГЛАВА ПЪРВА. Проектът	10
Цел и подход	11
Дейности и резултати	13
Допълнителни дейности. Управление и координация	33
ГЛАВА 2. Центрове за развитие на общността и тяхната методика	40
Терминологични бележки	40
Типове общности	42
Центровете за развитие на общността и общностните модератори	46
ГЛАВА 3. Дейностите на Центровете за развитие на общността	59
Център за развитие на общността – Бяла Слатина	59
Център за развитие на общността – Етрополе	66
Център за развитие на общността – Нови пазар	69
Център за развитие на общността – Камено	75
Център за развитие на общността – Павликени	82
Център за развитие на общността – Пещера	86
Център за развитие на общността „Барабери“ – Солун	90
Център за развитие на общността – Търгу Муреш	92
ГЛАВА 4. Дейности за развитие на ромската общност в контекста на националните стратегии за интеграция на ромите: осигуряване на политическо внимание	101
Цялостният набор от документи за интеграция на ромите	102

Предприети застъпнически дейности	104
Подходът за общностно развитие в документите за интеграция на ромите	108
ГЛАВА 5. Дейностите за развитие на ромската общност в контекста на новия програмен период 2014–2020:	
подсигуряване на финансова устойчивост	110
Препоръки към дизайна на новата ОПРЧР	110
Включване на предизвикателствата, свързани с интеграцията на ромите в ОПРР за следващия програмен период	115
Цялостна политика за развитие на общността на местно ниво	118
Списък на съкращенията	122

ПРЕДИСЛОВИЕ

РАЗВИТИЕТО НА ОБЩНОСТТА КАТО ОБЕЩАВАЩА ТЕНДЕНЦИЯ В РОМСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ

Настоящият доклад представя основните резултати и изводи от изпълнението на проект „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“, реализиран от Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ (България) в партньорство с Лига про Европа (Румъния) и АРСИС (Гърция) и финансиран от Европейската комисия в рамките на програма Дафне.

Идеята за този проект възникна през 2010 г. По време на цикъл от обучения със социални работници и учители от България, Румъния и Гърция обучаемите многократно споделяха своето мнение, че институциите не работят успешно на терен, когато става въпрос за роми. Социалните работници често не са приети добре, когато отидат на място в ромския квартал / махала, сблъскват се с невидима, но много силна бариера на недоверие и не успяват да разрешат много от случаите на терен. Когато става дума за случаи на домашно насилие или на традиционни практики (като ранните бракове, аранжираните бракове и други) сред ромите, неуспехът на социалните работници е почти на сто процента, което ги кара да не реагират на такива сигнали. А и много рядко някой им подава сигнал. Не извършват превантивна дейност, защото я смятат за обречена на неуспех. Не можеш да правиш превенция при минимални или дори по-ниски нива на доверие. Абсолютно същите констатации и оценки бяха регистрирани и чрез национална анкета до всички Отдели за закрила на детето в България, организирана от Център „Амалипе“ и Държавната агенция за закрила на детето.

Учителите са по-добре приети, но често се оказва, че демонстрираното спрямо тях по-голямо доверие е привидно. Те също не успяват

да разрешат по-тежките случаи на отпадане от училище, на отпадане поради ранен брак. Не успяват да привлекат ромските родители за участие в училищния живот, както и за по-активното им ангажиране с образованието на техните деца.

Съвсем очаквано и двете групи (социални работници и учители) смятаха, че основната причина за неуспеха на теренната работа сред ромите е в самите роми: твърде консервативни и традиционни, привързани напълно към „ромските“ обичаи да задомиават рано децата си и да раждат рано по много деца („деца раждат деца“), недоверчиви по природа към институциите и реда... При последващата дискусия голямата част от тях сами оборваха колегите си и себе си относно тези „констатации“, съгласяваха се, че посоченото в никакъв случай не е валидно за всички роми и т.н. Но фрустрацията от неуспеха на опитите им за теренна работа сред ромите оставаше силна.

Устойчиво бе и мнението на обучаемите/анкетираниите, че е необходимо институционализиране на позицията „вътре в общността“, която да работи за „промяна отвътре“. На тази позиция трябва да бъдат ангажирани образовани роми, които са приети от останалите роми и не са скъсали връзките си с общността. Учителите и социалните работници изразяваха желание да работят заедно с такива хора. Част от тях смятаха, че подобна позиция в общността трябва да бъде натоварена с цялата теренна работа сред ромите, а друга част – че теренната работа е съвместна отговорност.

По същото време в 10 общини в България Център „Амалипе“ и местни групи от ромски активисти проведоха кампании за превенция на ранните бракове. Те включваха широк спектър от теренни дейности сред различни ромски групи: от дискусии и кампании „от врата на врата“ до организиране на „семеино-групова конференция“ (специфичен метод на социална работа, ангажиращ всички заинтересовани страни в рамките на разширеното семейство с вземането на решение и неговото изпълнение) и други действия за реакция в случай на ранен брак. Кампаниите бяха реализирани от ромски активисти, живеещи сред съответната общност. Очаквано те постигнаха обнадеждаващи резултати: стана ясно, че теренна работа, дори и по най-сензитивните въпроси, може да се провежда, включително сред по-консервативните и традиционни ромски групи.

През 2009–2010 в много европейски страни зачестиха случаите на конфликти и дори насилие спрямо ромите. Кулминация бе „връщането“ от Франция на хиляди румънски и български роми, което мнозина определиха като „депортация“ и очаквано това предизвика скандал на европейско ниво. Тези събития за пореден път показаха липсата на реални усилия за интеграция/социално включване на ромите и неуспехите на малкото предприемани интеграционни действия. Успешната интеграция на ромите се оказа европейско предизвикателство.

Анализирайки всичко посочено (включително по време на национални и международни форуми с участието на десетки теренни работници и ромски активисти), стигнахме до няколко извода:

- една от причините за неуспеха на институциите при теренна работа с роми е, че не осъществяват работа в общност. Индивидуалната работа трябва да бъде допълнена с общностна, което образователните и социалните институции не правят. В същото време при всички ромски групи отделната личност е в контекста на разширеното семейство и общността, поради което общностната работа следва винаги да съпътства индивидуалната;
- допълнителна важна причина е, че теренните работници не познават специфичните етно-културни и социални характеристики на ромската общност, което възпрепятства ефективната им работа;
- сериозна слабост – както в дейността на институциите, така и на цялата интеграционна политика – е липсата на подход, насочен към развитието на общността. Сами по себе си административно-наказателният или правозащитният подход не могат да гарантират ефективна теренна работа. Необходима е цялостна подкрепа за развитието и модернизацията на ромската общност. Именно този подход залегна в основата на проект „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“.

През 2011 и 2012 г. проектът „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“ беше изпълнен от Център АМАЛИПЕ (България), Лига про Европа (Румъния) и АРСИС (Гърция). Основният подход, използван в проекта,

се основаваше на развитие на теренната работа на местно ниво, посредством мобилизиране на ресурсите на общността, изграждане капацитет у местните активисти, разработване на неформални механизми за общностна подкрепа, както и изграждане на сътрудничество със съществуващите институции. За тази цел беше въведена позицията общностен модератор и бяха създадени Центрове за развитие на общността в 8 общини (Солун в Гърция, Търгу Муреш в Румъния и шест общини в България – Пещера, Нови пазар, Камено, Етрополе, Бяла Слатина и Павликени). Модераторът в общността подкрепя развитието и модернизацията на местната ромска общност, диалога за по-добро взаимодействие между общността и местните власти. Във всеки от центровете бяха назначени по двама общностни модератори. Центърът за развитие на общността беше иновативна услуга, базирана в общността, с цел да се стимулира теренната работа на местно ниво и да се насърчи развитието на местната общност. Като допълнение, модераторите и Центровете организираха широк набор от дейности и кампании за намаляване ранното отпадане от училище, превенция на ранните и насилствени бракове, повишаване на здравната култура, установяване на механизми за подкрепа на общността за най-уязвимите членове на общността и т.н. Те разрешиха успешно стотици случаи. В България практиката на ЦРО и Модераторите в общността бяха признати като изключително успешни от националните институции в сферата на социалното включване и ромската интеграция и бяха създадени предпоставки за стабилно и по-нататъшно развитие на тази практика в много други общини.

Докладът представя кратък преглед на изпълнението на проекта, ключовите открития и основни заключения, както и идеи и препоръки за по-нататъшно развитие на изчерпателен подход за общностно развитие по отношение на ромите, за тях и с тях. Глава първа предоставя кратка информация за проекта „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“. Глава втора представя концепцията за Центъра за развитие на общност като илюстрация на основния подход за общностно развитие, използван в рамките на проекта. Примери от теренната работа на Центровете за развитие на общността могат да бъдат открити в Глава 3. Следващата част описва участието на ЦРО в процеса

на подготовка на Общинските планове за интеграция на ромите и Националната стратегия за интеграция на ромите, както и степената, в която тези документи подкрепят подхода за общностно развитие. Глава 5 дава представа относно необходимите стъпки и съдържа препоръки за повишаване на теренната работа в ромската общност, в частност на Центровете за развитие на общността в документите от т. нар. “Европейски семестър” за следващия планов период 2014 – 2020 г. Докладът завършва с декларацията **„Към цялостна политика за развитие на ромската общност на местно ниво“**, одобрена по време на Международната конференция „Общностно развитие: ключ към интеграцията на ромите“, която се проведе в гр. София на 12 декември 2012 г., като заключително събитие на проекта.

Авторите на настоящия доклад изразяват своята благодарност към всички, които участваха в изпълнението на проекта “Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност”. Работата на всички общностни модератори беше истинско вдъхновение за този доклад. Ние искрено вярваме, че тази работа допринася за развитието и бъдещето на ромската общност, както и за доброто на цели общества!

ГЛАВА ПЪРВА

ПРОЕКТЪТ

Проектът „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“ беше двугодишна инициатива на Центъра за междуетнически диалог и толерантност „АМАЛИПЕ“ България (водеща организация), осъществена в партньорство с АРСИС – Асоциация за социална подкрепа на младежта (Гърция) и Лига про Европа (Румъния). Проектът беше финансиран от Европейската комисия в рамките на програмата ДАФНЕ III. Той беше осъществен в периода от февруари 2011 до януари 2013 г.

Проектът и неговият подход бяха вдъхновени от предишната теренна работа, изпълнена от Център „Амалипе“. По-конкретно това бяха кампаниите в общността за превенция на ранните бракове, организирани през 2010 г. в 10 общини на България¹. В рамките на тези кампании, както и в рамките на други подобни дейности за теренна работа, изпълнени от Амалипе², се оказа, че **„подкрепата за общностното развитие“** е важен принцип, който трябва да се приложи в усилията за превенция на ранните бракове. Общността и различните общностни механизми за влияние са изключително важни за живота на отделния ром. Следователно е необходимо общността да участва активно в усилията за преодоляване на различните негативни практики. Нещо повече, трябва да се подкрепя цялостното общностно развитие. Това може да се случи посредством различни общностни дискусии, дейности за поддръжка на индивидуални членове на общността и т.н. Устойчивата рамка, в която общностното развитие може

---

¹ Подробна информация можете да видите на: Амалипе, *Превенция на ранните бракове*. Пловдив, 2011, с. 112-144.

Връзка: <http://www.amalipe.com/files/publications/ranni%20brakove%20last.pdf>

² Лазаров, Любомир, Деян Колев. *Общностен мониторинг на здравните услуги в общините Велико Търново и Павликени*. Пловдив, 2012, с. 7-11.

Връзка: <http://www.amalipe.com/files/publications/Pavlikeni-VT-engl.pdf>

да бъде подкрепено, е установяването на общностни центрове, които трябва систематично да организират посочените дейности.³

Като допълнение, проектът беше вдъхновен от дискусиите, които бяха проведени по време на международната конференция „Политики за овластяване на ромската жена в контекста на европейската политика за социално включване“, която се проведе в София на 29 ноември 2010 г. Декларацията „Към цялостна политика за социално включване на ромската жена“, одобрена от участниците в тази конференция, призовава към „**Повишаване на широкото прилагане на иновативен подход за подпомагане модернизацията на ромската общност и преодоляване на патриархалните практики, затрудняващи реализацията на ромските жени**“. Този подход трябваше да се основава на активирането на местната ромска общност (включително чрез подпомагане на усилията за успешни роми и тяхната ангажираност с модернизацията на ромската общност), подкрепа на социалната работа в ромската общност (включително посредством развитието на иновативни услуги, базирани в общността) и сътрудничество между институциите, работещи с ромската общност, НПО-та и ромските авторитети. Прилагането на този подход трябва да се превърне в приоритет в цялостната политика за интеграцията на ромите и еманципацията на ромските жени”⁴.

Цел и подход

Целта на проекта беше създаването на иновативен подход и структури за ефективна теренна работа на местно ниво в маргинализирани и традиционни групи на ромската общност посредством овластяване на младите хора и жените в тази общност за борба с неприемливите традиционни практики, за установяване на защитена среда за децата, младите хора и жени в риск и за развитие на съответната общност. Това би се получило чрез мобилизиране на вътрешно-човешки ресурси в ромската общност в близко сътрудничество с

---

³ Амалипе, *Превенция на ранните бракове*. Пловдив, 2011, с. 164.

Връзка: <http://www.amalipe.com/files/publications/ranni%20brakove%20last.pdf>

⁴ Амалипе, *Превенция на ранните бракове*. Пловдив, 2011, с. 171.

Връзка: <http://www.amalipe.com/files/publications/ranni%20brakove%20last.pdf>

основните институции за превенция и защита (като например училища, отдели за закрила на децата и т.н.).

В основата на стратегията за постигане на целите беше създаването на нова услуга, базирана в общността – ромски център за развитие на общността и проверка на позицията на общностния модератор, който работи директно с общността и със съответните местни институции. По този начин дейностите на проекта бяха фокусирани върху:

- **Установяване на вътрешно-общностна перспектива за превенция и защита** на ромите, които са в риск, посредством създаването, проверката и изпълнението на позицията модератор в ромската общност (общностен модератор) и разработване на неформални механизми за подкрепа на общността в рамките на Центровете за развитие на общността.
- **Увеличаване на ефективността на ключовите институции, свързани с превенцията и защитата на маргинализираните групи на ромската общност.** За тази цел бяха проведени обучения на теренните работници от тези институции (социални работници, учители, медицински работници), както и многобройни съвместни дейности в ромската общност от представители на основните институции за превенция и защита, общностния модератор и ромски активисти.
- **Създаване на модел за системно сътрудничество между институциите и ромската общност за развитие на теренната работа на местно ниво.** В тази насока бяха изготвени съвместни програми за превенция и защита (наречени Общински планове за интеграция на ромите) от ключовите институции, съвместно с активисти от ромски НПО-та и общностния модератор. Те бяха приети с решение на съответния Общински съвет и бяха направени първите стъпки за тяхното осъществяване.

Дейности и резултати

Ключовите дейности по проекта бяха извършени в шест работни модула.

Работен модул 1: Мобилизиране на ромската общност за превенция на насилието и защита на жертвите

Всички дейности бяха извършени и бяха постигнати необходимите резултати, както следва:

1. Бяха създадени осем Центъра за развитие на общността (ЦРО). През юни 2011 г. бяха създадени 8 Центъра за развитие на общността – един в Гърция (с име 'BARABERI', в ромската общност Дентропотамос, Солун), един в Румъния (Гъргу Муреш), а в България Амалипе създаде шест центъра – в общините Пещера, Нови пазар, Камено, Етрополе, Бяла Слатина и Павликени. Тези общини се намираха във всичките административни райони за планиране NUTS 2 в България, за да се провери как Центровете работят в различна среда. Изборът на модератори беше на конкурентен принцип. Те трябваше да покрият определени критерии: средно образование, възможност за работа в общността, признание от страна на местната общност. Говоренето на ромски език (или съответния език, който се говори от местните ромски общности) също беше необходимо условие. Преди последния кръг на интервюто, допуснатите кандидати трябваше да изпълнят множество задачи – да направят описание на общността, да организират събитие в общността, да покажат, че разполагат с доверието на общността. Окончателният избор на кандидатите беше комбиниран с първоначалното обучение на общностни модератори. По време на това първоначално обучение, чрез поставяне на кандидатите в ролеви ситуации, те разкриха своите умения и способности, което беше от изключително значение за окончателния избор на двама модератора за всеки Център. Окончателният избор на модератори за всеки център беше основан върху цялостна оценка на приложените документи, представянето по време на интервюто и изпълнените събития в общността. Това беше последвано

от подготвителни дейности за стартиране дейностите на Центровете: преговори с общините, подписване на договори с общините и т.н.

2. Обучение на общностни модератори: Иновативната схема на обучение беше разработена така, че да подпомогне общностния модератор в изпълнение на работата му и да спомогне за неговата успешна работа в развитието на ромската общност. Схемата за обучение включваше:

2.1. Първоначално обучение. В продължение на три дни общностният модератор посредством разнообразни интерактивни техники овладя основни умения за работа в екип, умения за вземане на решение и обсъждане на характеристиките на местните ромски групи. Модераторите се запознаха със спецификите на работата в ромската общност и очертаха обща визия за развитието на центровете. Акцентът на обучението беше спецификата на теренната работа в ромската общност и как работата на центровете има нужда да бъде организирана. Тъй като беше нова инициатива, на модераторите беше предадена обща визия за развитието и работата на Центровете.

2.2. Обучения по време на работа и редовни обучения. През периода от започване на дейностите, извършвани от Центровете за развитие на общността (юли 2011 г.) до края на проекта (януари 2013 г.), модераторите преминаха през няколко обучения по време на работа. Тези обучения по време на работа бяха проведени от водещата организация (веднъж на всеки два месеца) и подкрепящите НПО-та (ежемесечно).

- От 19 до 21 август 2011 г. във Враца беше проведено първото обучение след избора на модераторите. По време на обучението участниците споделиха информация за първите стъпки в тяхната теренна работа. По време на всяко обучение всеки модератор получаваше обучителен комплект, който съдържаше насоки за тяхната работа.
- Друго обучение беше проведено от 26 до 28 януари 2012 г. във Враца. Във Врачанска област се намира един от Центровете за развитие на общността – този в Бяла Слатина. По време на обучението модераторите от шестте центъра дискутираха специфичните дейности, които бяха извършени и поставиха специ-

фични задачи за следващите два месеца. Подчертана беше нуждата за по-добро популяризиране на изпълнените от центровете дейности. В това отношение беше поставена специфична задача за следващия месец – модераторите, заедно с екипа на проекта, трябваше да изготвят брошури, които да рекламират всеки център, с неговите специфични дейности и партньори.

- Друго съвместно обучение беше организирано от 29 до 31 май 2012 г. в Поморие в един от центровете – този в Камено. То акцентира върху работата с медиите и връзки с обществеността, употребата на интернет технологиите за привличане на ромски младежи, както и други теми.
- Бяха организирани и няколко други срещи за общностните модератори, на които те споделяха опит и дискутираха краткосрочни планове. Такива бяха проведени през март 2012 г., по време на големия Детски ромски фестивал, където модераторите и техните доброволци също взеха участие, през септември 2012 г. и т.н.

Най-важният резултат от тази дейност беше чувството за принадлежност към даден екип, което беше създадено сред общностните модератори и те започнаха да се чувстват така, сякаш принадлежат към една голяма мрежа. Това засили тяхното самочувствие и им даде още по-голяма увереност.

Обученията по време на работата бяха проведени както следва:

- ЦРО – Камено от НПО „Верният настойник“, Бургас;
- ЦРО – Бяла Слатина от НПО „Нов път“, Хайредин;
- ЦРО – Пещера от НПО „Слънце за всеки“, Пещера и от НПО „Свят без граници“, Стара Загора;
- ЦРО – Етрополе от Център „Амалипе“;
- ЦРО – Нови пазар от НПО „Хаячи“, Нови пазар;
- ЦРО – Павликени от Център „Амалипе“.

В Гърция обучението по време на работа беше проведено под формата на тричасови срещи в продължение на 15 дни през първите 12 месеца на проекта, организирани от експерти на общността и осъществени от специализирания научен екип на АРСИС. През останалите месеци на проекта, обучителните срещи бяха провеждани два пъти месечно под формата на 3-часови срещи.

2.3. Бяха проведени *две допълнителни обучения в подкрепа на модераторите* с цел затвърждаване и надграждане на техните познания:

- От 1 до 4 ноември 2011 г. близо до Велико Търново (България) беше проведен международен лагер за общностните модератори от България, Гърция и Румъния. Целта на лагера беше участниците да споделят своя работен опит в общността, да се потърсят съвместни решения по различни случаи, както и да се обменят идеи за справяне със специфични проблеми на децата роми, жените и семействата. По време на срещата модераторите от Центровете за развитие на общността работеха върху развитието на Стратегически план за действие до края на проекта – януари 2013 г. Бяха разработени конкретни работни планове за следващите два месеца за всеки Център, в съответствие с конкретните нужди на Центъра. Участниците бяха обучени относно спецификите при избор и работа с доброволци и тяхната последваща мотивация и ангажираност.
- От 12 до 14 ноември 2012 г. беше проведено и обучение във Велико Търново. По време на тридневната среща модераторите анализираха извършената от Центровете работа и набелязаха силните страни и влиянието на тяхната работа. Освен това общностните модератори анализираха и слабите страни и/или моментите, които не са били особено ефективни в тяхната работа. Те също така конкретизираха и работни области, които все още не бяха набелязани и, както модераторите казаха, „без тези области няма да можем да постигнем устойчивост“. Анализирайки дейностите на центровете, те бяха обучени как да организират общностни събития (като празнуване на традиционни празници, общностни дискусии и т.н.) и кампании.

2.4. *Полеви посещения за обмяна на най-добрите практики и модели:*

- на 21 и 22 юни 2012 г. беше проведена обменна визита на модератори от България в Центъра за развитие на общността, Търгу Муреш, Румъния;

- от 3 до 5 юли 2012 г. беше проведена обменна визита на модератори от България и Румъния в Центъра за развитие на общността, Солун, Гърция;
- друга визита беше организирана за някои от общностните модератори в Румъния през ноември 2012 г. (25–29.11.2012 г.);
- крайна заключителна обменна визита беше организирана в самия край на проекта – през януари 2013 г. – в Център Барабери в Солун, Гърция. Тя беше комбинирана с националната конференция в Гърция и традиционния фестивал на ромската култура, в който модераторите също участваха.

3. За да се повиши ефективността на модераторите, бяха осигурени както мониторинг, така и подкрепа на общностните модератори: периодичен мониторинг и съветване от експерти на организации, подкрепящи изпълнението на проекта и по-конкретно Свят без граници – Стара Загора, Нов път – Хайредин; Верният настойник – Бургас, Слънце за всеки – Пещера; Женско ромско сдружение Хаячи – Нови пазар.

Този вид мониторинг се оказва много ефикасен и ефективен. От една страна той ангажира местните/регионални организации и създаде силно чувство на принадлежност. От друга страна той осигури на модераторите подкрепата, от която се нуждаеха.

4. Развитие на дейностите и механизми за обществена подкрепа.

За насърчаване на общностното развитие беше приложен обширен подход от мерки в различни области – образование, здравеопазване, култура и т.н. Работата беше извършена, като допуснахме, че за да може обществото да развива своите ресурси, то се нуждае от мерки в области, които са взаимно и неразривно свързани, по-конкретно – здравеопазването, социалните, образователните и икономически сфери. Ето защо работата за мерките за развитие на общностната подкрепа покриваха работата по индивидуални случаи и мобилизиране на местната общност.

4.1. Провеждане на теренна работа – намиране на случаи, работа по „първоначална намеса“, установяване на първоначален контакт, улесняване и посредничество при процеса на комуникация между общността и хората, работещи в институциите.

4.2. *Картографиране на ромска общност в осемте общини.* Модераторите посетиха всяка къща в ромската общност и на базата на проучвания и интервюта идентифицираха рисковете и разработиха подходящи дейности за превенция. В резултат на тази дейност модераторите изготвиха база данни за всяко ромско домакинство в общинския център: брой семейства, образование, здравен и социален статус и т.н. Тя беше използвана като база за всички последващи дейности.

4.3. *Подпомагане на учителите и директорите на училища при привличане и задържане на децата в училище,* включително изпълнението на училищните програми за превенция на отпадане от училище, за организиране на родителски клубове/ училищен борд с участието на родители-роми и т.н.;

4.4. *Работа с местната общност по определени проблеми, като например подобряване на здравното образование и персоналната хигиена* – за тази цел бяха проведени информационни кампании, които да обяснят на целевата група предимствата на ваксиниране и имунизация; организиране и провеждане на лекции съвместно с представители на здравните институции по теми, свързани с общата хигиена, семейното планиране и проблеми с репродуктивното здраве, ефектите от ранните бракове и раждания върху тялото на младите момичета.

4.5. *Организиране на културни и общностни събития и дискусии* и отбелязване на традиционни празници. Центровете за развитие на общността организираха публични празненства на най-големите ромски календарни празници (Васильовден, Гергьовден, Великден, Байрям, Петльовден и т.н.): по този начин за първи път ромските празници станаха част от културния календар на тези общини. Центровете организираха също празнуване на Международния ден на ромите 8 април, както и празника Рома Прайд, който е нова европейска инициатива. Стъпка по стъпка ЦРО стана организатор на общностния живот на ромите във включените в проекта общини.

В резултат на развитите механизми за общностна подкрепа модераторите работиха в сътрудничество с местни институции, включени в дейности за защита и превенция в общността. В резултат на изграденото партньорство между центровете, местната общност и отговорните институции бяха постигнати конкретни работни резултати при решаване на индивидуални случаи и в работата на общностно ниво.

Създадените по проекта Центрове за развитие на общността бяха приети като много важна и необходима иновативна инициатива, която отговаря на нуждите за работа в общността. Като допълнение можем да кажем, че *най-важните резултати бяха развитието и мобилизацията на самата общност, повишавайки нейната гражданска отговорност и участие*, което беше и една от първоначалните и основни цели на проекта.

Деяностите на модераторите в центрoвете допринесоха за развитието на местната общност, както и изграждане на капацитет и развитие на умения за превенция и защита на местните млади хора и жени:

- Над 600 деца получиха обучение по здравно образование.
- Беше проведена серия от дискусии с местната общност по важни за общността теми: ранните бракове, ролята на образованието, нашите права и т.н.
- Дискусии бяха проведени с деца, млади хора и техните родители по темата за превенция на отпадането от училище.
- Бяха проведени дискусии с местната общност за повишаване на гражданската информираност и получаване на знания за правото на осигуряване, труд и здравеопазване.
- Бяха проведени обучения с местни активисти и доброволци.
- Обучения за общностните модератори за повишаване на техните умения за общностна работа.
- Бяха създадени младежки и спортни клубове с идеята младите хора от общността да изградят умения за работа в екип, комуникация и самоусъвършенстване.
- Бяха създадени работилници в центрoвете за осмисляне на свободното време, стимулиране на въображението и мисленето, превенция на отпадането от училище, превенция на агресията.
- Бяха създадени групи за местна подкрепа.
- Бяха създадени 10 компютърни клуба за развитие на уменията на местната общност за работа с компютри и за повишаване на информационната култура на местното население. Клубовете са оборудвани с компютри, дарени от Община Лозана и швейцарското посолство.

5. Публикуване на флаери и други информационни материали.

Информационните материали бяха публикувани с цел популяризиране на проектните дейности по време на този период, за представяне на работата на центъра и подпомагане на модераторите в тяхната работа. Те бяха използвани в множество кампании на местно ниво, описани по-долу.

Работен модул 2: Установяване на сътрудничество между институциите и ромската общност

Дейностите в този работен модул бяха изпълнени както следва:

1. Бяха проведени серия обучения за социалните работници, учители и други служители от държавната администрация през юни 2011 г., февруари 2012 г., май 2012 г., август 2012 г. Те имаха за цел да ги подготвят за по-добра теренна работа в ромската общност, както и за създаване на сътрудничество между главните институции и модератора на ЦРО в общността;

2. Също така беше проведено обучение на НПО активисти и активисти на организации, работещи в общността през март 2012 г., както и серия обучения на местно ниво през втората половина на юни 2012 г. и ноември 2012 г.

3. В края на юли 2012 г. беше организиран съвместен лагер на длъжностни лица, общностни модератори и ромски активисти за планиране на Съвместни програми/ Общински планове за интеграция на ромите (описан по-долу в работен модул 3)

Важни резултати бяха постигнати в резултат на тези дейности:

- В пилотните общини бяха установени силни връзки между основните институции за превенция и защита (като например училища, отдели за закрила на детето и т.н.), ромски НПО-та, неформални ромски лидери и общностните модератори. Това повиши тяхната увереност, както и готовността за изпълнение на съвместна теренна работа в маргинализираните и традиционни групи на ромската общност. В това отношение Община Павликени може да бъде дадена за пример. Институциите там и общностните модератори започнаха съвместна работа и ежеседмично бяха провеждани общи работни срещи. Благодарение на това бяха решени определени проблеми: например спешната

помощ започна да посещава навреме ромските села Върбовка и Батак, беше изграден детски кът в ромския квартал в Павликени и т.н.

- Капацитетът на основните институции за превенция и защита за теренна работа в ромската общност беше повишен в значителна степен: благодарение на това беше повишено и качеството на предоставяните услуги на местно ниво в ромската общност;
- Като допълнение, позицията на общностен модератор беше призната и утвърдена като продължение (а не алтернатива) на основните институции за превенция и защита. Тя беше също така призната и от ромските активисти и лидери.

Работен модул 3. Изпълнение на съвместни програми за общностно развитие, превенция на насилието и защита на пострадалите

За да се намали нивото на вредни традиционни практики, да се защитят пострадалите и най-вече да се развият и модернизират местните ромски общности, общностните модератори, местните институции и ромските лидери подготвиха и изпълниха съвместни програми с подробен набор от конкретни дейности. Тъй като изпълнението на проекта съвпадна с подготовката и одобрението на Националната стратегия за интеграция на ромите, това откри нуждата от съставяне и осъществяване на Местни планове за интеграция на ромите, в резултат на което екипът на проекта в България реши да използва този шанс и да се погрижи за подготвянето на Общинските планове за интеграция на ромите в цяла България посредством изпълнение на проектни дейности в 6 пилотни общини.

Бяха изпълнени следните дейности в рамките на Работен модул 3:

1. През януари 2012 г. във Враца Център „Амалипе“ организира съвместен семинар с модераторите от Центровете за развитие на общността и представители на местните институции от пилотните общини. Те обсъдиха общите дейности, които трябваше да бъдат проведени през следващите 6 месеца.

2. В периода 24, 25, 26 и 27 юли 2012 г. в село Арбанаси (Община Велико Търново) беше проведен съвместен лагер-обучение на моде-

ратори, представители на местни и държавни институции. В рамките на четири дни те обсъдиха конкретни стъпки в подготовката на общински планове и ключови елементи за тези документи. По време на лагера бяха подробно обсъдени ролите на участниците, включени в подготовката и изпълнението на общински планове, като специално внимание беше обърнато на активното участие на ромската общност. По време на дискусиите на съвместните срещи бяха изразени мнения от представители на различни институции, бяха споделени проблеми и загриженост за изпълнението на плановете и допирните точки за интервенция.

На съвместния лагер присъстваха също представители на националните звена за връзка по националната Стратегия за интеграция на ромите. Те се съгласиха да започнат процес за подготовка на общинските планове за интеграция на ромите в цяла България и да използват като модел съответните 6 пилотни общини;

3. Осъществяването на местните програми за превенция на насилието, защита на пострадалите и общностно развитие: местните планове бяха осъществени от август 2012 г. до края на проекта през януари 2013 г. Представители на местните институции, ромски активисти и лидери, НПО-та и общностните модератори осъществиха широк набор от дейности, като:

- общностни срещи: ежеседмично, във всеки център в България, Румъния и Гърция;
- публични дискусии: по важни за общността теми;
- кампании “врата до врата”;
- организиране на културни събития и отпразнуване на празници от ромския календар: това беше много полезно средство за общностна мобилизация. Центровете за развитие на общността поставиха началото на отбелязването на множество традиционни и календарни празници като Ихтимия, Денят на родилната помощ (Бабинден), Денят на лозаря и други. Идеята на модераторите за отбелязване на различни празници беше от една страна да повишат толерантността на местното население, а от друга да повишат знанието на младите хора, жени и деца относно здравеопазването, социални и образователни проблеми;

- дискусии с ромски младежи и жени: в повечето от пилотните общини те се развиха до образуване на женски и младежки клубове. Тази тенденция се оказа много успешна и партньорите на проекта планират да продължат и разширят женските и младежки клубове след края на проекта;
- общностни кампании: те бяха кулминацията на процеса за активиране на местната общност. Техните изпълнения се базираха върху специфични нужди на местната общност и решението беше предложено от членовете на общността. Общностните събития се доказаха като мощен инструмент за обединяване на общността, за извличане на възможността за самоорганизация и взаимопомощ. Това предполагаше голямо разнообразие и уникалност на всяка инициатива, която се провеждаше. Стремешът на посланието беше постигането на положителна промяна. Примери за такива кампании са следните:

– „Да влезем в час“ и „Отново на училище“ – насочени към реинтеграция и превенция на отпадането от училище – проведени през летните месеци, когато училищата са във ваканция. Целта беше да се посетят семействата и институциите, които са свързани с образованието, за да може много ромски деца да влязат в класната стая на 15 септември (началото на учебната година). По време на тези кампании в рамките на проекта бяха посетени повече от 2000 семейства;

– „Искам по-добро бъдеще“ – запознаване на младежите от общността с възможностите за продължаване на образованието. Кампанията обхвана около 1500 младежа на територията на шест общини в България;

– „Здравето е в твоите ръце“ – модераторите с помощта на местни здравни работници организираха и проведоха здравни дискусии, посочени като текущи по време на ежедневната теренната работа. Над 3000 души от всички възрасти бяха включени в инициативата;

– „За по-красиво родно място“ – във всички градове, в които са разположени Центровете за развитие на общността, общността се активизира и бяха организирани постоянни кампании за почистване и облагородяване на града;

– „Протегни ръка“ – благотворителни кампании за събиране на дрехи, обувки, училищни пособия с цел подкрепа на деца и семейства в нужда и превенция на отпадането на ромски деца от училище;

– Участие в национална кампания „Да изчистим България за един ден“. Инициативата включваше повече от 1000 местни активисти и доброволци от Общностни центрове в България.

Съвместното отбелязване на традиционни, международни и национални празници беше един от основните механизми за сплотяване на общността и увеличаване на нейните ресурси за решаване на проблеми като ранното отпадане на ромските деца от училище, ранните бракове и ранната бременност на ромските момичета, липса на родителски знания и умения; намалена или липсваща отговорност към околната среда и личното здраве. В тази връзка, в периода януари – април 2012 г. модераторите на Центровете за развитие на общността организираха и проведоха множество общностни събития, които допринесоха за обединението на местната общност. Те събраха представители на различни етнически групи в съответните общини и допринесоха за увеличаване на авторитета и увереността на общността към работата на Центровете за развитие на общността. Отбелязването на различни празници показва на практика, че центровете обединяват представителите на различни етнически групи.

Работен модул 4: Кампания за обществена информираност

В рамките на този работен модул бяха организирани множество дейности в България, Румъния и Гърция:

1. Публикуване на образователни материали – по време на проекта следните материали бяха издадени и разпространени: Ръководство на общностните модератори, флаери за промяна на негативния имидж на ромите, наръчник за учители, социални и здравни работници за повишаване информираността и подкрепата за теренната работа в ромската общност. Беше направен филм, който показваше традиционни практики и как работата на центровете преодолява тези практики.

2. Бяха изготвени и разпространени следните печатни материали сред местната общност и заинтересовани страни/участниците в проекта с образователна и информативна цел: промоционални материала-

ли, които общностните модератори да могат да използват в своята работа с ромските семейства – седмични програми, линейки, персонални календари, тефтери, ключодържатели – от септември 2011 те се използват в кампании сред местната общност, в местните училища, в теренната работа; календари; общи брошури за Центровете за развитие на общността – основен подход, цели, резултати; плакати – Крачка напред! Всеки от нас може!; флаери за преодоляване на стереотипите към ромската общност.

3. В 8 пилотни общини бяха организирани множество кампании:

- Отбелязване на Международния ден на ромите – 8 април: Кампанията “Слънцето свети еднакво за всички” – серия от събития бяха проведени по случай Международния ден на ромите в седмицата от 4 до 8 април 2012 г. в шест общини в България, Център Барабери в Гърция и центъра в Търгу Муреш, Румъния. Като част от кампанията бяха проведени общностни срещи, спортни състезания, разпространение на информационни материали. На събитията присъстваха стотици деца и младежи, представители на общински администрации, представители на местни институции, стотици членове на местната общност.
- Отбелязването на Рома Прайд – денят на ромската култура и гордост беше нова европейска инициатива на Европейското антирасистко гражданско движение (ЕАГД). Като съосновател на ЕАГД Амалипе се присъедини към отбелязването на Рома Прайд през 2011 и 2012 г. с инициатива на национално ниво, наречена „Имам една мечта – да учим и живеем заедно“. Кампанията беше проведена в две последователни години от изпълнението на проекта – през октомври 2011 и октомври 2012 г.
- Отбелязване на 16 ноември – Международния ден на толерантността: кампанията беше проведена под мотото „Толерантността означава уважение“ и в нея се включиха 1800 души от осемте пилотни общини.
- Отбелязване на Световния ден на езиците – 26 септември 2012 г. Инициативата беше насочена към подкрепа на многоезичието, за информиране на местната общност относно важността на изучаването на чужди езици на всяка възраст, за популяризи-

- ране на богатото лингвистично и културно многообразие в Европа и повишаване на нивото на вътрешнокултурно единство;
- Отбелязване на Деня на майчиния език – през февруари 2012 г. Инициативата си постави няколко цели: популяризиране запазването на езиковото многообразие, запазване на родния език, респект към многообразието и образование в духа на толерантността. Кампанията беше реализирана в различни училища в пилотните общини и обществени места пред сгради на местните общини и местните администрации. Повече от 4000 ученици, учители, местни активисти, представители на институции и местната ромска общност участваха в кампанията;
  - Центровете за развитие на общността в България участваха в националните празненства за Василица – ромската Нова година, организирани от Център Амалипе. Отбелязването на този празник на места, където той не беше традиция, показаха, че идеята за съвместно отбелязване на различни празници обединява местната общност и осигурява възможност за изследване на различни традиции и обичаи.

4. Публикации в медиите – имаше силно медийно отразяване на дейностите в регионалните и националните медии по време на изпълнение на проекта. Беше разработена специална стратегия за достигане на широката публика. В това отношение проектът постигна своята цел. Имаше повече от 150 медийни публикации за проекта на местно и национално ниво. В същото време с помощта на журналистите от националните и международните медии няколко материала бяха публикувани и излъчени по националните медии.

Извършените дейности доведоха до следните резултати:

- Значително повишена информираност за необходимостта от сериозна теренна работа на местно ниво в маргинализираните и традиционни ромски общности за преодоляване на влиянието на неприемливите традиционни практики, установяване на превантивна среда и развитие на общността;
- Публична подкрепа за осъществяване на всички проектни дейности и за тяхното по-нататъшно развиване.

Работен модул 5: Застъпнически дейности за институционализиране на установения модел

Бяха осъществени определени дейности за убеждаване на съответните национални и общински институции да продължат установения модел след края на проекта посредством осигуряване на институционална устойчивост (в частност за новата позиция на общностен модератор) и финансова устойчивост (посредством техните бюджети и европейските фондове):

1. Работни срещи с Министерството на труда и социалната политика и Министерството на образованието и науката. През март 2012 г. в гр. Елин Пелин беше организирана среща, на която беше обсъдено институционализирането на Центровете за развитие на общността в България. На срещата присъства Секретарят за образованието в администрацията на Президента – г-жа Анна-Мари Виламовска, заместник-министърът на труда и социалната политика – г-жа Валентина Симеонова. Те посетиха Центъра за развитие на общността в Етрополе и изразиха силна подкрепа за осигуряване на устойчивост на проекта.

В Румъния работните срещи бяха организирани от Националната агенция за ромите. Г-жа Мария Йонеско и г-жа Онесиа Бабеш изразиха подкрепа за работата на общностния модератор. Въпреки че нямаше идея да се продължи целия модел, те планираха да внедрят определени характеристики от работата на общностния модератор в описанието на позицията за ромските здравни медиатори в Румъния.

2. Национални застъпнически конференции – във всяка държава беше организирана национална застъпническа конференция: в края на август – началото на септември 2011 г. беше организиран специален застъпнически лагер с участието на общностните модератори, ученици, които щяха да се включат в общностната работа и представители на национални институции. По-късно, през март 2012 г., в България беше организирано голямо застъпническо събитие, заедно със среща с управляващия комитет. Присъстваха Секретарят за образованието в администрацията на Президента – г-жа Анна-Мари Виламовска, Заместник-министърът на труда и социалната политика – г-жа Валентина Симеонова, г-жа Радостина Ангелова – Началник

на кабинета на министъра за управление на средствата от ЕС, г-н Георги Кръстев – Заместник-председател на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси (НССЕИВ), представители на Агенция по заетостта и на регионалните дирекции „Социално подпомагане“, ромски НПО-та и лидери. Освен дискусиите относно постиженията по проекта и следващите стъпки за институционализиране на модела, участниците имаха възможността да видят теренната работа в един от Центровете за развитие на общността. Те посетиха центъра на местната общност и училище в село Малки Искър, община Етрополе, където бяха посрещнати според традицията с хляб и сол. В село Малки Искър деца от местното училище „Георги Сава Раковски“ представиха традиционни ромски песни и танци. Общностните модератори на Центъра за развитие на общността в Етрополе споделиха с участниците трудностите, които срещат в своята работа, резултатите от социалните изследвания на нуждите на местната общност, създаването на родителски клуб, работата, която са свършили в училище за повишаване на мотивацията за образование, намаляване на отпаданията от училище и организирани дискусии за превенция на ранните бракове. Участниците се съгласиха, че целият модел на Центъра за развитие на общността трябва да бъде стандартизиран и трябва да бъдат установени възможности за неговото по-нататъшно прилагане в голям брой общини в цяла България с помощта на фондовете на ЕС и националния бюджет.

В Гърция националната конференция се проведе на 29-ти януари 2013 г. под формата на ежедневен семинар със заглавие „Застъпнически дейности за ромските общности в Солун“. Семинарите бяха организирани от АРСИС и Ромския център за развитие на общността “Барабери” и бяха основно заключително събитие на проекта. По време на семинарите бяха представени резултатите и най-добрите практики на проекта и бяха изследвани начините за развитие. Като допълнение, бяха представени множество други дейности, свързани с ромската общност в Солун от местните власти, неправителствени организации, действащи в сферата на ромите, както и ромски сдружения. По-конкретно длъжностните лица, НПО-та и институциите, участвали с представяне на дейности и планове, реализирани в ромската общност, са представители на АРСИС и АМАЛИПЕ (предста-

вили резултатите от проекта), Община Ампелокипи – Менемени (в която влизат съответната общност Дентропотамос и РЦРО), Община Делта (където съществува друга голяма ромска общност), НПО Ойкокойнония, Асоциацията на ромските жени, Ромската асоциация „Александър Велики“, НПО ПРАКСИС, Университетът „Аристотел“ в Солун.

Националната конференция в Румъния беше проведена от 26 до 28 ноември 2012 г. в гр. Търгу Муреш, Румъния, където е създаден Център за развитие на общността. На нея присъства президентът на Националната агенция за ромите и областната администрация в окръг Муреш. Общностните модератори от Центровете за развитие на общността в България представиха своята работа. Участниците в конференцията показаха сериозен интерес към дейностите на модераторите към диалог с местните институции и как те отговарят на нуждите на общността.

3. Участие в международна конференция и срещи на Европейската ромска платформа: ръководителят на проекта Деян Колев и координаторът Теодора Крумова взеха участие в определени международни форуми и представиха модела на ЦРО. Тяхната презентация беше посрещната с голям интерес и помогна значително на усилията за популяризиране на резултатите от проекта на международно ниво. Като допълнение, резултатите от проекта и неговият модел бяха представени по време на множество международни събития и конференции: в Румъния през април 2012 г., в Република Чехия през май 2012 г., в Унгария през юни 2012 г.

Като част от работен модул 5 (т.е. от усилията за осигуряване на устойчивост и по-нататъшно развитие на модела) в България Център Амалипе организира също така:

4. Национална конференция „Добри практики за социални услуги в ромската общност“ – конференцията беше организирана през октомври 2011 г. от „Нов път – Хайредин“ (една от организациите, подкрепящи Центровете за развитие на общността) с подкрепата на Център Амалипе и с цел застъпничество за приемане на практиката на ЦРО в Националната стратегия за интеграция на ромите. Над четиридесет експерти и политици, представители на воде-

щи ромски НПО-та, национални, регионални и местни институции, участваха в конференцията. Сред тях бяха представители на Секретариата на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси (НССЕИВ), Министерството на труда и социалната политика, Агенцията по заетостта, Агенцията за социално подпомагане и др. Конференцията беше проведена на 27 октомври във Враца. Беше представен опитът на ЦРО от модераторите в Бяла Слатина и от Деян Колев, ръководител на проекта. Всички участници се съгласиха, че опитът е обещаващ и се споразумяха за неговото използване в Националната стратегия за интеграция на ромите.

5. Участие в работата на Междуведомствената експертна работна група за ресурсно обезпечаване на ромската интеграция. Тя беше предложена от Амалипе и други ромски НПО-та и официално създадена със заповед на Министър-председателя Р-193/02.08.2012 г. Групата беше създадена на политическо ниво: председател беше Министърът на европейските фондове и се състоеше от заместник-министри и изпълнителни директори, които председателстваха Управителните и междинни звена към различни оперативни програми и Програмата за развитие на селските райони. Това беше важна крачка и предпоставка за вземане на важни политически решения. Друга важна крачка беше това, че Групата включваше също така и представители на ромски НПО-та, избрани след специална процедура за номиниране.

През последните 4 месеца на 2012 г. Групата започна активна работа в две важни насоки:

- осигуряване на стандартизирани финансови инструменти за интеграция: идеята за подготовка на методология и финансов стандарт за няколко модела, наречени „Интеграционни интервенции“, беше предложена от ромските НПО-та и одобрена от Групата. Като допълнение, по време на заседанието на 11 декември 2012 г. Групата одобри първите две Интеграционни интервенции и по-конкретно Общностните центрове и Интервенцията за намаляване на ранното отпадане от училище. Ще бъдат изготвени методология и финансови стандарти за тези интервенции, както и за още няколко. След това ще бъдат осигурени

гурени финанси за тяхното конкретно прилагане с подкрепата на Оперативната програма „Развитие на човешките ресурси“, Оперативната програма „Регионално развитие“, Програмата за развитие на селските райони;

- актуализиране и одобрение на Приложение „Програми за изпълнение на НСИР“: Приложението беше подготвено през 2011 г. като най-конкретната част на Националната стратегия за интеграция на ромите (НСИР). Въпреки това то не е още одобрено от Министерския съвет и неговият статус остана досега неясен. През декември 2012 г. актуализирана версия беше подготвена от Деян Колев и тя беше предложена на Междудомствената работна група за осигуряване на ресурси за интеграция на ромите. Нейната последна версия беше одобрена в края на февруари 2013 г. Планът е разделен на две части: програми през текущия програмен период и програми в новия програмен период (2014 – 2020 г.). Той съдържа 45 предложения за програми, които ще бъдат финансирани със средства на ЕС (Оперативна програма „Развитие на човешки ресурси“, Оперативна програма „Регионално развитие“, Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, Оперативна програма „Добро управление“ и Програмата за развитие на селските райони), държавния бюджет, финансовия механизъм на Европейската агенция за околна среда и Българо-швейцарската програма. Чрез тези програми ще бъдат осъществени дейностите по Плана за действие за изпълнение на Националната стратегия за интеграция на ромите. Една от основните програми одобри предвиденото създаване на Обществени центрове в цяла България, което е ключово условие за осигуряване на устойчивост на ЦРО.

Тези дейности допринесоха за постигане на по-голяма видимост на работата на Центровете за развитие на общността и включването им в политическия дневен ред.

Предприетите дейности, особено тези в България, постигнаха своите планирани резултати. В България възможностите за разширяване на модела за ЦРО в голям брой общини бяха заложени в проекта:

- ЦРО бяха официално признати като успешна практика и включени в националната стратегия за интеграция на ромите;
- Междуведомствената работна група за ресурсно обезпечаване на ромската интеграция, председателствана от Министъра за Европейските фондове, одобри специална Интервенция за интеграция „Център на общността“, като за нея ще бъдат подготвени методология и финансов стандарт. Като допълнение, Планът за действие „Програми за изпълнение на НСИР“, одобрен през февруари 2013 г., съдържа програма за създаване на ЦРО в цяла България.

Работен модул 6: Обмяна на опит между България, Румъния и Гърция

1. Организиране на национални конференции. Както беше описано по-горе, в България, Гърция и Румъния бяха организирани национални застъпнически конференции. Всички партньори и общностните модератори присъстваха на тях, а това от своя страна откри широко поле за обмяна на ноу-хау.

2. Заключителна конференция. На 11 декември 2012 г. в София беше проведена Международна конференция „Общностното развитие – ключ към интеграцията на ромите“. Тя беше организирана като заключително събитие на проекта „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“. В събитието взеха участие около 100 участника – представители на правителството, представители на НПО и общностни модератори от България, Гърция и Румъния, както и представители на чуждестранни посолства в София. Участниците обсъдиха основните заключения от изпълнението на иновативния модел за Център за развитие на общността в шест общини в България, един в Румъния и един в Гърция. Те също така набелязаха основните стъпки за институционализиране на създадения от проекта модел на национално и европейско ниво.

Допълнителни дейности.

Управление и координация

Бяха осъществени определени дейности за създаване на среда за гладкото изпълнение на основните дейности на проекта:

1. Беше създаден Управляващ комитет на Проекта. Комитетът включваше заинтересовани страни от трите страни-участници – представители на съответните министри на труда и социалната политика, министри на здравеопазването, министри на образованието и науката и националните контактни точки за изпълнение на националната стратегия за интеграция на ромите, НПО-та и общински власти. Бяха организирани четири срещи на Управляващия комитет:

- на 1 и 2 април, 2011 г.: във Велико Търново;
- от 26 до 27 март 2012 г. в Елин Пелин;
- на 27–28 юни, 2012 г. в Брюксел, Белгия;
- на 12 декември 2012 г. в София.

На срещите присъстваха много представители на държавните институции, като например Секретарят за образованието в администрацията на Президента (България) – г-жа Анна-Мари Виламовска, Заместник-министърът на труда и социалната политика (България) – г-жа Валентина Симеонова, г-жа Радостина Ангелова – Началник на кабинета на министъра за управление на средствата от ЕС в България, г-н Георги Кръстев – Заместник-председател на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси (НССЕИВ) в България, Г-жа Мария Йонеско, г-н Мариан Бабеш и г-жа Онесиа Бабеш – представители на Румънската национална агенция за ромите и др. По време на втората среща участниците посетиха Центъра за развитие на общността в гр. Етрополе, където видяха как общностните модератори извършват работа на терен. По време на третата среща участниците представиха проекта пред представители на Европейската комисия и Европейската икономическа и социална комисия, както и други национални и международни ромски организации, които присъстваха на изслушванията, свързани с мониторинг и оценка на Националните стратегии за интеграция на ромите.

По време на четвъртата среща участниците обсъдиха устойчивостта и следващите стъпки за продължаване на проекта.

Работата на Управляващия комитет създаде чувство за собственост на проектния модел сред съответните институции (особено в България), което беше важно условие за осигуряване на устойчивост;

2. Беше разработен уебсайт: <http://romadevelopment.org>. Той представя на обществото новини, информация за проект, дейности по проект; основните насоки в работата на Центровете за развитие на общността и проведените кампании.

3. По отношение на мониторинга и оценката – през май–юни 2012 г. беше извършена независима оценка на дейностите, изпълнени от Центровете за развитие на общността от екип външни независими експерти: Мариана Милошева, Димитър Димитров и Георги Богданов. Основните заключения на оценката бяха използвани за определяне на развитието на проекта (особено по отношение на застъпническите дейности за осигуряване устойчивостта на проекта; те бяха също така представени на Европейската комисия в Брюксел. През януари 2013 г. беше извършена окончателната оценка от същия екип.

Основните заключения на оценката бяха:

- Центровете за развитие на общността, създадени по проекта, са много важна, иновативна и необходима инициатива, която отговаря на нуждите за работа в общността;
- дейностите, организирани от центровете, отговарят на нуждите и произтичат от нуждите на местните общности;
- центровете са видими и разпознаваеми от местните общности;
- съществува риск за общността и местните институции да издигнат своите очаквания до върхата, че центровете могат да разрешат всякакви видове случаи;
- Центровете за развитие на общността определено се приемат като полезни партньори от другите местни институции (общини, училища, бюра по труда, Дирекция „Социално подпомагане“, Регионалният образователен инспекторат, Регионалният здравен инспекторат, общностните центрове, местните НПО-та и т.н.).

- необходимо е да се работи за институционализиране на Центровете за развитие на общността – трябва да се разработят методология и финансови стандарти и ЦРО трябва да се преобразуват в делегирана от държавата дейност.

Фактори за успех

Проектът постигна успех благодарение на няколко важни фактора.

- **Основна цел и задачи:** Целта на проекта беше създаване на иновативен подход и структури за ефективна теренна работа на местно ниво в маргинализираните и традиционни групи на ромската общност посредством овластяване на младите хора и жени в тези групи за борба с вредните традиционни практики, за установяване на защитена среда за децата, младите хора и жените в риск и за развиване на засегнатите общности. Това се случи чрез мобилизиране на вътрешните човешки ресурси в ромската общност в близко сътрудничество с основните институции за превенция и защита (като например училища, отдели за закрила на децата и т.н.). Тези цели и задачи се доказаха като правилните.

- **Правилен подход и стратегия:** В основата на стратегията за постигане на задачите беше създаването на нова услуга, базирана в общността – ромски Център за развитие на общността и проверка на позицията на общностен модератор, който директно да работи с общността и със съответните местни институции. И двете се доказаха като успешни средства следвайки правилния подход.

- Ромските **Центрове за развитие на общността**, създадени по проекта, се разглеждат като много важна, иновативна и навременна инициатива, която отговаря на нуждите за проактивна работа вътре в ромската общност. Това беше мнението на всички заинтересовани страни – местните институции, представители на ромската общност и други ромски НПО.

- Центровете не са само пасивен доставчик на социални услуги, те са **катализатор за активиране на местните общности**. Те са „активна социална услуга“, базирана в общностите и мобилизация на техните вътрешни ресурси.

- В основата на работата на Центровете е прилагането на най-добрите подходи и форми за **самоорганизиране на местните общности**, което постепенно ще спомогне за тяхната самоорганизация и овластяване. В това решаването на индивидуални случаи и проблеми е само инструмент. Дълготрайната задача на центровете се разглежда от всички участници като систематично усилие за активиране на членовете на общността и групите да започнат съвместно да решават проблемите в общността и по този начин да осигурят модернизация и нова гражданска култура и овластяване.

- **Всички дейности, организирани от Центровете, отговарят на реалните нужди на местната ромска общност.** Те бяха идентифицирани съвместно с институциите и базирани на активното участие на самата общност. Основна сила на стратегията за изпълнение на „Амалипе“ и нейните партньори е това, че има открити и стимулиращи инициативи от различни места за идентифициране на най-добрите отговори на различните нужди в различни местни контексти.

- Ромските Центрове за развитие на общността са вече **разпознаваеми и имат доверието на местната ромска общност.** Хората знаят за тяхната работа и има растяща нужда за техните услуги – за решаване на конкретни случаи и/или за включване в инициативи, организирани от центровете. На всички места има вече появяващи се общностни групи, активизирани от Центровете, които осигуряват доброволна помощ в различни аспекти от работата с общностите. Това е знак, че центровете се разрастват в общностни формирания със самоорганизация и имат голям потенциал да се превърнат в услуга, базирана на общността, и самоподпомагащи се структури.

- Центровете се **разпознават като полезен и надежден партньор от всички местни институции.** Те се разглеждат като полезна инициатива за намиране на решения за многобройните проблеми на общността.

- Проектът разчита на добрия подход по време на процеса на избор на общностни модератори. Те бяха набрани чрез открита покана за подаване на заявления. Хората, избрани за позициите на общностни модератори в различните общини, бяха тези, които наистина могат да работят за развитието на техните общности. Водещ фактор в избора за общностни модератори беше желанието на канди-

датстващите за работа в местната общност, да бъдат отговорни и съобразителни в своята работа, да бъдат креативни и с желание да развиват иновативни умения и да подкрепят своята мисия по време на ежедневната си работа. Предимство за избраните модератори е това да са добре познати в общността като хора, на които може да се има доверие. Въпреки че голяма част от тях бяха младежи, те имаха добра репутация и бяха приети от различните общности. Важна характеристика също така беше те да са от същите местни общности и да са с ромски произход: това се оказа силна предпоставка за доверие по най-чувствителните проблеми.

- Периодичните **надграждащи обучения** на общностните модератори, представителите на местните институции и НПО-та, проведени по време на проекта, допринесоха за развитието на местен социален капацитет – първо, чрез развитие на капацитета на модераторите като членове на общността; второ, чрез развиване на капацитета на местните активисти; трето, общностните модератори и местните активисти споделят своите знания и умения с различни групи в общността: деца, младежи, жени и др. По време на двудневните и тридневните семинари не само се добиваха нови умения от модераторите, но също така се обсъждаха представянията на центровете, техните проблеми и успеха, който бяха постигнали. По време на тези семинари общностните модератори бяха обучени в различни умения, което допринесе за развитието и подобряването на ефективността на тяхната работа. Много полезна също така беше и обмяната на практика между центровете на общите срещи за всички общностни модератори.

- Важен фактор за успех (постигнат особено в България) е **включването на ключови институции** за изпълнение на проекта: Министерството на труда, Министерството на образованието, Министерството на здравеопазването, националните звена за контакт по Националната стратегия за интеграция на ромите. Те взеха участие в Управляващия комитет, разпознаха модела и установиха предпоставки за неговата устойчивост.

Негативни фактори

Въпреки че предизвикателствата, които се появиха, бяха подобаващо посрещнати и не повлияха на изпълнението на проекта, някои фактори могат да бъдат счестени за негативни и трябва да се избягват за в бъдеще:

- В България ЦРО бяха създадени в т. нар. „селски общини“, за разлика от Гърция и Румъния, където Центровете функционираха в големи градове. Проектът доказа, че моделът е много успешен в селските общини, където общностите (ромската общност, както и по-голяма част от населението) са по-малки на брой. В тези случаи броят на модераторите се доказа като достатъчен за постигане на промяна. В същото време моделът беше по-малко успешен в градските общини. В големите градове имаше нужда от повече общностни модератори и най-вероятно някои допълнителни дейности.

- **Голямо предизвикателство за стратегията на проекта беше, че той си постави много амбициозни цели за много краткото време от две години.** Повечето от задачите на центровете бяха дългосрочни – модернизация на общността, изграждане на доверие в общността и сред институциите, доказване ползата от иновативна активна общностна услуга и нейното институционализиране – всички необходими процеси и време, които бяха повече от двегодишната рамка на проекта. В България съответните институции признаха модела дори и за този кратък период и започнаха да установяват предварителни изисквания за неговата устойчивост и разширяване. Не това беше случаят с Румъния и Гърция, където краткото време в много по-висока степен попречи на устойчивостта на модела;

Крайни заключения

През 2011 и 2012 г. проектът „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“ беше осъществен от Център АМАЛИПЕ (България), Лига про Европа (Румъния) и АРСИС (Гърция). Основният подход, използван в проекта, беше теренната работа на местно ниво чрез мобилизиране на ресурсите на общността, изграждане на капацитет у местните активисти, развиване на неформални механизми за общностна подкрепа, както и изграждане на сътрудничество със съществуващите инсти-

туции. За тази цел беше въведена позицията на общностен модератор и бяха създадени Центрове за развитие на общността в 8 общини (Солун в Гърция, Търгу Муреш в Румъния и шест общини в България – Пещера, Нови пазар, Камено, Етрополе, Бяла Слатина и Павликени). Общностните модератори подкрепяха развитието и модернизацията на местната ромска общност, подкрепяха диалога за по-добро взаимодействие между общността и местните институции. Във всеки от центровете бяха назначени по двама общностни модератора. Центърът за развитие на общността беше иновативна услуга, базирана в общността, чиято цел беше да засили теренната работа на местно ниво и да подпомогне развитието на местната общност. Като допълнение, модераторите и Центровете организираха широк набор дейности и кампании за намаляване на ранното отпадане от училище, превенция на ранните и насилствени бракове, повишаване на здравната култура, установяване на механизми за общностна подкрепа за най-уязвимите членове на общността и т.н. Те решиха успешно стотици случаи. В България практиката на ЦРО и общностните модератори беше призната като изключително успешна от националните институции в сферата на социалното включване и интеграцията на ромите; бяха установени предпоставки за устойчивост и по-нататъшно разширение на тази практика в много други общини.

ЦЕНТРОВЕТЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА ОБЩНОСТТА И ТЯХНАТА МЕТОДИКА

Терминологични бележки

Подходът на проект „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“ се базира на няколко ключови концепта, пояснени по-долу. Екипът на проекта бе напълно наясно с релативността на тези концепти (характерна за всеки теоретичен концепт с определена степен на абстрактност, когато се прилага към практиката) и търсеше тяхното доразвиване в дейността на Центровете за развитие на общността.

Общност: Класическото определение на Фердинанд Тьониес формулира общността като множество индивиди, които имат емоционална връзка помежду си, преживяват се като част от по-голяма група, която надхвърля границите на семейството, споделят определени общи ценности, които оказват силно влияние върху поведението им. В своя труд „Gemeinschaft und Gesellschaft“ Тьониес прави разграничение между два вида обединения: Gemeinschaft (превеждано като „общност“) и Gesellschaft (превеждано като „общество“). Според Тьониес в общността връзките между отделните членове са по-силни, защото има обща воля. Общността има споделени ценности и нейните членове са сплотени, а чувството за групова отговорност е силно.

Всяка общност развива собствен интерес, който произлиза от ежедневието на членовете и съответно е преплетен с ежедневието на всеки един член. Това се подсилва от разделителната линия на ние и другите и утежнява много често напускането на дадена общност, тъй като му се придава морална оценка (обичайно – силно негативна), а общността ограничава или дори потиска индивидуалността за сметка на груповото.

Ромска общност: Във всяка една държава, в която живеят, ромите са специфична етно-културна общност. Въпреки че често не са налице някои от важните общи характеристики за класическите етно-културни общности (напр. обща територия, обща религия, общ език – ромският език *романес* не се говори от всички роми и др.), ромите са общност в две важни отношения:

– отделната личност и нейното поведение може да бъде правилно разбрана единствено в контекста на общността и специфичните общностни връзки: случаи на пълна асимилация имаме тогава, когато личността скъса напълно връзките си с общността. Показателно е, че цели групи с декларирана неромска идентичност (напр. групите на *миллета*, *рударите* и др.) запазват непроменени вътрешногруповите връзки и това е една от причините те да продължават да бъдат възприемани като роми;

– те са възприемани като общност от околното население

Посоченото е основание за теоретичното допускане, потвърдено категорично при реализацията на проекта, че теренната работа (включително работата по индивидуален случай) трябва да включва общностна работа

Без да отричаме съществуването на множество ромски групи в България, Румъния и Гърция (както и в останалите европейски държави), всяка от които би могла да покрие определението на Тьониес за общност, възприемаме ромите в съответната държава като една общност, която не е хомогенна, а поддържа вътрешногрупово (в рамките на общността) разделение. Отделните ромски групи имат и свои специфични групови характеристики, които трябва да се познават и отчитат при теренна работа в ромска общност. Така например модераторите от Центровете за развитие на общността, учителите, здравните и социалните работници бяха целенасочено обучавани да разпознават специфичните ромски групи, съставляващи ромската общност в съответната община и да отчитат техните специфики при работа на терен. Бе спазван принципът модераторите да бъдат представители на различни ромски групи и т.н.

Типове общности

Традиционни / патриархални общности

Основната структура на *традиционната общност* е разширеното семейство/ родът. В подобни общности всички дейности попадат в рамките на рода и семейството. Традиционната общност се грижи хората да се хранят, работят и живеят, бидейки вътре в нея. Разширеното семейство или задругата е предприятието, което изцяло определя социалния и икономически статус на общността. Характерно за традиционната общност е, че социалният живот е безусловен и разбиращ се от само себе си. Всички отношения се пречупват през обичая и други социокултурни явления, които гарантират възпроизвеждане на общността с нейните базови характеристики и функции. Следващите поколения се социализират и възпитават чрез безкритично възприемане на традиционните нрави и обичаи. Отделянето на личността от традиционната общност, както и различните форми на индивидуално и/или иновативно поведение се санкционират под една или друга форма

Модерни общности

Основните дейности в *модерната общност* са извън родовите отношения, като семейството се използва основно за възпроизводство на рода и за социализация – възпитание на следващите поколения. Обикновено икономическата дейност на хората се извършва извън разширеното семейство. По тази причина човекът може да пребивава в различни общности, да изпълнява различни роли и по повод на различни задачи. В модерната общност наследените ценности обикновено се оспорват от следващите поколения. Обичаите започват да губят ролята си на основен посредник и обяснителен модел за живот. Често срещано е „преоткриване“ на обичаите в рамките на модерните етнокултурни общности, но не като обяснителен и нормативен модел, а като символ, исторически мит и начин за емоционална връзка с историческото минало и общността

Неразвити, развити и развиващи се общности

Разделението между развити и неразвити общности не съвпада с разделението между патриархални и модерни общности. Една модерна общност може да бъде както развита, така и неразвита. Същото се отнася и за традиционната общност.

За определянето на една общност като развита, както и вобще за развитието на общността могат да се опишат три вида „капитал“, наличен в самата общност. За да се постигне развитие на общността, е необходимо подходящото използване на тези три вида *общностен капитал*:

- физически капитал – природни, материални и финансови средства;
- човешки капитал – по-високото образователно ниво, по-висок здравен статус говори за развита общност;
- социален капитал – способността на членовете на общността да се мобилизират, организират и самоорганизируют за постигане на общи цели;

От най-голямо значение за развитието на общността е социалният капитал, тъй като от него зависи използването и на другите два вида общностен капитал. Т.е. развитието на една общност зависи от способността на хората съвместно да се организират, да използват местните налични ресурси и от умението им да работят заедно за определяне и постигане на общите интереси и цели.

Развита наричаме общност, която има високи нива на общностен капитал, особено на социален капитал. Основната разлика между развитата и неразвитата общност е по отношение на това кой взема решенията по възникнал казус. В неразвитата общност хората чакат някой извън общността да разреши проблема. Докато при развитата общност хората се самоорганизируют, обединяват усилията и ресурсите си и поемат инициативата при справяне с дадената ситуация.

Маргинализирани (социално изключени) и интегрирани общности

Разделението на маргинализирани и интегрирани общности има отношение към мястото на общността в макрообществото и в частност – към възможностите на общността да участва във вземането

на решения, касаещи макрообществото. *Маргинализирани* наричаме общности, групи или семейства, които по една или друга причина са „изтласкани“ в покрайнините на обществото, не участват в обществения живот и особено в процесите на вземане на решения. Често тези общности създават свои паралелни структури, за да компенсират своите членове за отнетите от макрообществото права и възможности.

Интегрирани са общностите, които участват пълноценно в живота на съответното общество и могат да предоставят на своите членове възможност за участие в процеса на вземане на решения. По този начин работейки за своята общност, отделната личност работи и за обществото, както и обратното.

Развитие на общността

Развитието на общността е процес, който подпомага създаването на модерна, развита и добре интегрирана общност. Той има поне четири аспекта:

- помага на хората да разпознават и развиват своите способности и потенциал, както и да се реализират извън общността, без да прекъсват връзките си с нея. Успоредно с това води до трансформация в механизмите за взаимодействие вътре в общността, както и във взаимодействието общност – личност. Последното се променя от ограничаване на индивидуалността и пълен контрол към регулация, координация и подкрепа. Този аспект често се нарича *модернизация*;
- помага на членовете на общността да се организират и самоорганизируют, за да се отговори на проблемите, които те споделят. Това дава шанс да се обърне достатъчно внимание и на уязвимите групи вътре в самата общност те също да се самоорганизируют. По този начин се създава солиден социален капитал, превръщащ общността в развита;
- помага на членовете на общността да се реализират успешно в макрообществото, без да прекъсват връзките си с общността. По този начин реализирайки се, отделната личност подпомага не само своето благосъстояние/благосъстоянието на своето нуклеарно семейство, но работи за благосъстоянието на макро-

обществото и на общността. Този аспект често се нарича *интеграция*. Той в никакъв случай не бива да се смесва с процеса на асимилация, при който личността се реализира в макрообществото, скъсвайки връзките си с общността;

- помага на отделните личности да участват във вземането на решения: в общността и в макрообществото. Този аспект често се нарича *овластяване*.

Чрез процеса на развитие на общността се създават общности, в които:

- хората имат възможност да се учат и развиват своите умения;
- достига се и до и се включват и тези хора и групи, които могат да бъдат изключени от обществото или са в неравностойно положение;
- се помага да се създадат организации, които да се справят с нуждите вътре в общността и да представлява техните интереси;
- работи се за насърчаване на включването и диалога между общностите и институциите, имащи отношение към общностния живот;
- хората могат да бъдат това, което са;
- хората имат положителни перспективи за бъдещето си;
- хората придобиват опит, оказва им се уважение, равностойно и справедливо третиране.

Подход за развитие на общността

Изпълнението на проект „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромска общност“ прилагаше подход за развитие на общността, основан на следните принципи:

- Мобилизиране и развитие на ресурсите на местната общност: в рамките на проекта бяха ангажирани модератори от самата местна общност, като основните дейности бяха изпълнявани от местните общности. Това не изключваше привличането и на външни за общността експерти и активисти, но преди всичко за съдействие и подкрепа на местните общности.

- Насърчаване на широкото участие на хората, включително целенасочено внимание за активизиране на уязвими групи в самата общност, като жените и младите хора.

- Да кореспондира (отговаря) на реалните нужди, идентифицирани от самата общност, а не наложени отгоре от някой друг, външен за общността;

- Институционализиране на позиция, подпомагаща и модерираща процеса на развитие на общността: позицията на общностния модератор и на Центровете за развитие на общността.

- Взаимодействие с основните институции, призвани да осъществяват дейност на терен в ромска общност: общностните модератори и Центровете за развитие на общността бяха създадени не като паралелна на останалите институция, нито като обслужващи дейността на останалите институции. Те бяха замислени и въведени като равноправен партньор на образователните, здравните и социалните институции, призвани да реализират дейност на терен, включително в ромска общност.

Центровете за развитие на общността и общностните модератори

Създаването и утвърждаването на Центрове за развитие на общността, както и дейността на общностните модератори формираха сърцевината на подхода на проект „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“. На базата на натрупания опит можем да заключим, че:

- Центровете за развитие на общността, създадени от проекта, се считат за много важна, иновативна и нужна инициатива, която отговаря на потребностите за работа в общността. Това е мнението на всички представители на различните участници в процеса – институции, представители на общността, други неправителствени организации.

- Центровете са повече от социална услуга. Те не са пасивни доставчици, а катализатор на активирането на общностите по места. В този смисъл те са „активна“ социална услуга, базирана вътре в

общността. За много кратко време общностните модератори успяват да спечелят доверието на членовете в общността чрез помощ за решаване на конкретни случаи. Те стават видими и чрез организиране на групови инициативи и кампании. В основата на работата на центровете е търсенето на най-добрите подходи и форми за самоорганизирането на общностите, което от своя страна ще допринесе до тяхното овластяване. Решаването на индивидуални случаи е инструмент, а не основна цел на работата. Дългосрочната задача на работата се разбира като систематично усилие за постепенно активиране на хора и групи, които да почнат да решават съвместно общностни проблеми.

- Дейностите, организирани от центровете, отговарят и произтичат от нуждите на местните общности. Те се базират на изразени потребности от членове на общността или на институциите. Много силен аспект на стратегията на проекта е, че тя е отворена и стимулира инициативността отдолу нагоре, за да се намерят най-адекватните отговори и инициативи спрямо потребностите на различните общности по места, които зависят от местните специфики.

- Същевременно нуждите и потребностите в общностите са много и основно предизвикателство е до каква степен центровете могат да отговорят на всички очаквания с ресурсите, с които разполагат. Има опасност очакванията от центровете да са много и разнопосочни и в много случаи нереалистични. Важно е да се търси повече фокус в работата и да има яснота кое и как центровете могат да правят сами и за какво могат да активират партньорства или да посредничат с други заинтересовани страни.

- Центровете са видими и припознати сред местните общности. Хората знаят за тях и има нарастващо търсене на техните услуги както за решаване на индивидуални случаи, така и за участие в организирането на инициативи. Вече има наличие на групи и активни „ядра“ вътре в общностите, които се включват като доброволци при организацията на общностни инициативи или решаване на казуси на отделните хора и в различни области. Това е знак, че центровете се превръщат в общностни форми на самоорганизация и имат потенциал да станат общностни структури.

- Същевременно има опасност да се повдигнат твърде много очакванията сред общността и местните институции, че центровете могат да разрешават всякакви случаи. Особено при картографирането на проблемите на отделните семейства и членове на общността хората излагат нуждите си, дават информация и е естествено да очакват, че това ще доведе до бързо подобряване на тяхното състояние и решаване на проблемите им. Независимо че всички общностни модератори подхождат към картографирането и общо – общуването с хората в общността с ясни послания за това, че не могат да направят всичко, тази опасност е добре да се анализира и да се търси как и по какъв начин да се подхожда към неизбежното нарастване на очакванията от работата на центровете от различните заинтересовани страни.

- Центровете за развитие на общността са определено припознати като полезни партньори от останалите местни институции (община, училища, бюро по труда, дирекция „Социално подпомагане“, РИО, РЗИ, читалища, местни НПО и др.).

- Същевременно има опасност за много и твърде разнородно разбиране на ролята и функциите на Центровете и техните общностни модератори. Всяка от институциите вижда приоритетната роля спрямо полезността за дейността и функциите на съответния ресор, в който институцията работи.

- Центровете се възприемат добре и от други социални услуги или неправителствени организации, които работят в съответните места. Те не се възприемат като конкуренти, а като полезна инициатива и партньор за търсенето на решения на многобройните проблеми в общностите.

- Има опасност от претоварване и прегаряне на хората, които, както се спомена по-горе, са основния актив и ценен ресурс на инициативата. Работата на Центровете често е денонощна. Двама общностни модератори не са достатъчни за растящия обем от работа. Нужно е или увеличаване на човешкия ресурс по места – повече хора в екипа и/или повече доброволци, или по-ясно фокусиране на работата, за да се предотврати прегарянето на най-ценния ресурс по проекта – екипите по места.

- Важно предизвикателство е скоростната институционализация на Центровете. Към момента, независимо от желанието на общините да задържат центровете като много полезни за работата в общността, те нямат ресурс за финансирането им от техните оскъдни бюджети. Прекъсването на финансирането от началото на 2013 г. година би довело до замиране на работата или дори затваряне на центровете, което от своя страна би довело до излъгани очаквания на общността и разочарование.

- По отношение на институционализацията на модела съществуват различни възможности като вид услуга или в организационен план: 1) разработването на модела като делегирана услуга спрямо Закона за социалното подпомагане и Правилника за неговото изпълнение; 2) разработването на модела като нов подход, методология и инструмент за изпълнение на Националната ромска стратегия и съответно финансиран по ОПРЧР; 3) продължаване на работата на центровете със спорадично финансиране от външни програми, което винаги крие риска от по-малка устойчивост. Ние считаме, че вторият вариант, който е по-нов и се обсъжда като възможност отскоро – застъпване на центровете като подход и инструмент за изпълнението на Национална стратегия за интеграция на ромите, е най-добрият стратегически подход за бъдещето на инициативата. Той отговаря и по-адекватно на ролята и природата на центровете, които са активатор за мобилизиране на общността и партньорствата с институциите по места, а не пасивен доставчик на услуги.

В България Центровете за развитие на общността могат да следват стандартизираната методология, одобрена през декември 2012 г. от Междуведомствената група за ресурсно обезпечаване на ромската интеграция. Одобряването на тази методология е първа стъпка от въвеждането на т.нар. „Интеграционни интервенции“ – комплексни (междусекторни) интервенции, които следват ясна методология и финансов стандарт. Одобрената методология за Общностен център е важна стъпка за институционализиране на Центровете за развитие на общността.

Наименование на успешната практика	Общностен център
Къде е прилагана?	<p>Общностни центрове са прилагани под различни форми на множество места в ромска общност:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Здравно-социални центрове: функционират от 2006 г. в Сливен, Варна, София, Бургас, Стара Загора, Видин, Пазарджик, Кюстендил с финансовата подкрепа на Глобалния фонд за превенция на ХИВ/СПИН чрез Министерство на здравеопазването. ЗСЦ се управляват от ромски организации и съответните общини; – Майчини центрове: функционират от 2007 г. в гр. Разград, гр. Сандански, гр. Стара Загора. Ръководят се от Асоциация „Интегро“; – Центровете за развитие на общността: функционират от 2011 в общините: В. Търново, Пещера, Нови Пазар, Камено, Етрополе, Бяла Слатина, Павликени, Стражица – Лясковец, Раднево, Долна баня и Кнежа. Ръководят се от Център „Амалипе“ с финансовата подкрепа на Европейската комисия; – Множество други форми на Центрове в ромска общност.
Кога е прилагана?	<p>Първите общностни центрове в ромски квартали са създадени от Фондация „Отворено общество“ през 1998 г. Здравно-социалните центрове функционират от 2006 г., Майчините центрове от 2007 г., Центровете за развитие на общността – от 2011 г.</p>
Кратко описание	<p>Понастоящем общностните центрове функционират под различни форми (виж по-горе), като имат следните общи характеристики:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Центровете функционират на общинско ниво, като покриват не само общинския център, но и населените места в съответната община. Удачно е към Центровете да функционират Местни клубове/ доброволчески групи, които се формират в селата с по-

	<p>– Основен подход използван в работата на общностните центрове е теренната работа на местно ниво чрез мобилизиране на ресурсите на самата общност;</p> <p>– Съществена част от дейността на общностните центрове е повишаването на самоорганизацията и развитието на потенциала на съответните местни общности: чрез организиране на лидерски групи, младежки групи, женски клубове и др. социални структури в общността, провеждане на кампании, общностни дискусии, общностни събития и др., обучения, включване във форми на продължаващо образование и др.</p> <p>– Организацията и координирането на дейността на центъра се осъществява от Общностен модератор / общностен работник.</p> <p>– Основните насоки на дейността на общностните центрове са:</p> <ul style="list-style-type: none"> • превенция на отпадането от училище, повишаване на мотивацията на ромските деца да посещават училище и на възрастните роми да се включват във форми на продължаващо образование и обучение; • превенция на ранните бракове и ранната бременност сред ромските девойки; • превенция на изоставянето на деца и настаняването им в специализирани институции; • повишаване на нивата на заетост в ромска общност; • превенция и контрол на социалнозначими заболявания; • подпомагане на самоорганизацията на ромската общност, общностния живот и създаване на социални структури в ромска общност.
--	---

<p>Основни елементи на практиката</p>	<p>1. Общностен модератор / общностен работник: Във всеки от създадените центрове работят минимум 2 общностни модератори / работници, като е идентифицирана потребността техният брой да бъде увеличен най-малко до 4. Модераторът е представител на местната ромска общност с минимум средно образование и с доказани възможности за социална работа.</p> <p>Общностният модератор осъществява теренна работа в общността, води индивидуални случаи, подпомага формирането на структури за общностна подкрепа (младежки клубове, женски клубове, лидерски групи) и общностен живот (напр. общностни дискусии и др.), координира кампании на местно ниво, подпомага диалога за по-добро взаимодействие между общността и местните институции.</p> <p><i>Дейността на Модераторите е насочена основно към :</i></p> <p>А) Съставяне на социална карта – събира демографски факти, описва физическата инфраструктура, институционалната инфраструктура, неформалната социална инфраструктура, различните ромски групи, начина на живот на различните групи от местната общност. Социалната карта се изработва чрез анкетиране от врата на врата и се обновява периодично;</p> <p>Б) Дейности за организиране на общността – идентифицира активисти; организира и фасилитира общи срещи на общността и срещи между общността и местни власти; фасилитира създаването на доброволчески групи и клубове в общността, както и тяхната дейност; подпомага излъчените от общността работни групи за планиране, застъпничество, събиране на данни и др.</p> <p>В) Дейности за подкрепа на общността – информира, осведомява; осигурява обучение, обменни посещения, консултиране, съветване; привлича ресурси за различни общностни инициативи; подпомага различни общности групи в комуникацията с местни власти и институции; фасилитира организирането на общностни събития.</p>
--	---

С) Работа на терен – откриване на случаи, работа по „първична интервенция”, установяване на първоначален контакт, улесняване и посредничество в процеса на комуникация между местната общност и хората, работещи в институциите.

Д) Съдействие на местните институции за ефективна работа в ромска общност: напр. съдейства на учителите и ръководството на училищата за привличане и задържане на децата в училище, вкл. за изпълнение на училищни програми за превенция на отпадането, за организиране на родителски клуб/училищно настоятелство / училищен съвет с участието на ромски родители; съдейства на РЗИ и ОПЛ при провеждането на имунизационни и други кампании и т.н. Модераторът е равнопоставен партньор в диалога с местните институции;

Е) Дейности за повишаване на нивата на заетост: съдейства на местния бизнес за наемане на представители на ромската общност; подпомага дейности за генериране на доходи и др.

2. Общностен център: работи на общинско ниво – както в общинския център, така и в другите населени места с компактно ромско / малцинствено население.

Центърът се помещава в помещения, предоставени от съответната община (резервен вариант – в помещения, предоставени от училище / читалище). Необходими са минимум 3 помещения за функционирането на общностен център – административно помещение, стая за общностни дискусии, стая за деца и други членове на семейството.

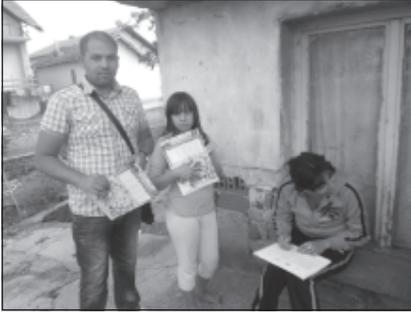
Основни дейности на Център са:

- „Картографиране“: провеждане на социална анкета във всяко едно домакинство с цел изясняване на образователния, здравния и социалния статус;

	<ul style="list-style-type: none"> • Перманентна теренна работа в общността: дейности за превенция на отпадането от училище и повишаване на мотивацията на ромските деца да посещават училище; дейности за повишаване на мотивацията на деца и младежи за продължаващо обучение и образование; дейности за превенция на ранните бракове и ранната бременност сред ромските девойки; дейности за превенция на изоставянето на деца и настаняването им в специализирани институции; дейности за превенция и контрол на социалнозначими заболявания; контакти с местния бизнес и посредничество за наемане на роми и представители на други уязвими групи; Насърчаване и подпомагане на предприемачеството и самонаемането в ромска общност; • Провеждане на периодични кампании в ромска общност: минимум една кампания на 2 седмици, по специално определена програма и график; • Организиране на социални структури в общността и общностни събития. <p>3. Общински план за социално включване / интегриране на ромите. Изготвя се съвместно от общностния център, общинска администрация, институциите на местно ниво, местния бизнес и местните общности. Планира цялостни интервенции за насърчаване на социалното включване на уязвимите групи и интеграция на ромите.</p>
Целева група	ромската общност; местната общност
Участие на ромите и на целевата група	<ul style="list-style-type: none"> – Общностните модератори/ работници са представители на местната ромска общност; – Една от основните дейности на ЦРО е формирането и развитието на общностни структури (младежки клубове, лидерски групи, женски групи и др.). Създадените общностни структури определят голяма част от извършваните дейности; – Към всеки от ЦРО са сформирани доброволчески клубове.

<p>Постигнати непосредствени резултати</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Върнати деца в училище. • Записани деца в детско заведение. • Организираны ограмотителни курсове и други форми на продължаващо образование за възрастни. • Разрешени случаи на ранни бракове. • Наети на работа представители на местната ромска общност. • Разрешени множество индивидуални случаи. • Проведени имунизации, профилактични прегледи и др.
<p>Постигнати средносрочни резултати</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Активизиране на ромската общност. • Променени нагласи за по-добро образование, активно участие в легалния пазар на труда, преодоляване на патриархални практики (като ранните бракове и др.). • Създаване на трайно партньорство с местните институции.
<p>Постигнат дълготраен ефект</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Повишено образователно ниво. • Подобрен здравен статус. • Повишени нива на заетост в ромска общност. • Подобрен бизнес климат в съответната община.
<p>Извършвана ли е независима оценка? От кого и кога?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Здравно-социалните центрове се оценяват ежегодно от KPMG. • Оценка на Майчините центрове е правена от проф. Илона Томова през 2008 г. • Оценка на Центровете за развитие на общността е осъществена от Мариана Милошева, Георги Богданов и Димитър Димитров през 2012 г.
<p>Основни изводи от извършената оценка</p>	<p>Направените независими оценки на различни форми на общностни центрове сочат, че те са много важна, иновативна и нужна инициатива, която отговаря на потребностите за работа в общността. Дейностите, организирани от центровете, отговарят и произтичат от нуждите на местните общности. Центровете са видими и припознати сред местните общности.</p>

	<p>Същевременно има опасност да се повдигнат твърде много очакванията сред общността и местните институции, че центровете могат да разрешават всякакви случаи.</p> <p>Центровете са определено припознати като полезни партньори от останалите местни институции (община, училища, бюра по труда, дирекция „Социално подпомагане“, РИО, РЗИ, читалища, местни НПО и др.).</p>
Контекстуални ограничения на интервенцията	<p>В зависимост от характера на общината (урбанизирана или селска), както и в зависимост от числеността на ромското население, общностните центрове функционират с различен брой модератори.</p>
Ресурси, необходими за прилагане на практиката	<p><i>Човешки ресурси:</i> между 2 и 4 общностни модератори / работници, ръководител на Центъра. В поголемите населени места е необходимо назначаването на местен модератор / работник.</p> <p><i>Материални ресурси:</i> офис с минимум три помещения – административно помещение, стая за общностни срещи, стая на семейството; техника.</p> <p><i>Финансови ресурси:</i> за заплати, консумативи и кампании. Индикативна сума: 28 000 лв. при 2 модератори, 52 000 лв. при 4 модератори.</p>

ДЕЙНОСТИТЕ НА ЦЕНТРОВЕТЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА ОБЩНОСТТА

За краткото време на своето съществуване Центровете за развитие на общността получиха широко признание и доверие – както от страна на местната общност, така и от институциите, призвани да осъществяват работа на терен в ромска общност. В голяма степен това признание се дължеше на усърдната работа на общностните модератори и на постигнатите успехи. Настоящата глава представя една малка част от многообразните дейности на ЦРО.

Център за развитие на общността – Бяла Слатина

Бяла Слатина е град в област Враца, Северозападна България. Той е административен и стопански център на едноименната община Бяла Слатина. Населението на общината живее в 15 населени места – 1 град и 14 села.

На територията на Община Бяла Слатина живеят представители от различни етнически групи, като освен мнозинството от етнически българи е многобройна и ромската етническа общност. Данните от анкетирването, проведено в общинския център, показват, че като роми към 2012 г. в град Бяла Слатина се определят 2064 души. От тях 1324 за майчин език са посочили българския. 963 са се определили като християни. Основна ромска група са т. нар. йерлии от подгрупата на „дасикане рома“. В по-малка степен са представени рударите и ромите-мюсюлмани. Роми живеят компактно и в повечето от селата в община Бяла Слатина.

От 2011 година на територията на община Бяла Слатина съществува Център за развитие на общността, създаден от ЦМЕДТ „Амалипе“. В Центъра работят двама общностни модератора: Мариан Алексиев и Галя Младенова.

Гая Младенова е на 33 години, семейна, с две деца. Завършила е икономика на селското стопанство в гр. Бяла Слатина и е преминала през квалификационен курс за социална работа в ромска общност в Нов Български Университет. Гая Младенова възприема себе си като човек, призван да работи за ромската общност и както самата тя казва за себе си: *„Работя като общностен модератор, защото смятам, че това е моето призвание“*.

Мариян Алексиев е на 26 години. Завършил е средното си образование в ПАГ „Никола И. Вапцаров“, гр. Бяла Слатина. Към настоящия момент му предстои да се дипломира във Великотърновския университет, специалност Стопанско управление. Мариян Алексиев е воден от идеята, че *„ромската общност може и заслужава да живее по-добре“* и се възприема като човек, който променя и модернизира нагласите на ромската общност. А общността го възприема като човек, на който могат да се доверят.

В дейността си общностните модератори и множеството доброволци към ЦРО – Бяла Слатина разрешиха значителен брой случаи:

Случай относно: Подкрепа за социално подпомагане и записване на деца в детско заведение

По време на теренна работа в ромския квартал на гр. Бяла Слатина посетихме дома на млада жена. Жената беше видимо ядосана и не особено разговорлива. Мърмореше, че никой не искал да ѝ помогне. Какво ни разказа младата жена. Тя била запознала социалната служба със своя случай, но там не намерила някой, който да ѝ помогне.

Жената живеела на семейни начала с мъж, който в момента е в чужбина, за да търси работа, но все още не е започнал такава. Младата жена в момента живее сама с трите си момиченца, от които най-голямото е ученичка. Двете по-малки деца са посещавали детска градина, но поради липса на финансова възможност майката ги е отписала. Към детското заведение тя има стари неиздължени такси.

Жената има официално сключен граждански брак с първия си съпруг, който я изоставя. Нямаат развод. Именно това я лишава от правото да получава както детски добавки за децата си, така и социални помощи. Децата и в момента са три, като от първия съпруг е само първото, останалите две са от мъжа, с когото съжителства на семейни начала.

Освен това при разговора ни се оказа, че майката не е ползвала полагащите ѝ се еднократни помощи при раждане на второто и третото си деца поради факта, че има съществуващ брак с първия си съпруг.

Започнахме работа по случая:

- проведохме среща с директорката на детската градина, която са посещавали децата. След нашия разговор бе договорено да се разреши разсрочено плащане на дължимите такси и децата да се върнат в детското заведение възможно най-скоро;
- проведохме среща с представители на Дирекция „Социално подпомагане“ – Бяла Слатина. Социалните работници останаха много изненадани от целия случай. Те не бяха запознати с подробностите и с конкретните факти. Не бяха посещавали семейството и знаеха само това, което се вписва в молбата за социални помощи. Така жената получи възможност да подаде молба за получаване на семейни помощи. Също така тя бе насочена към юрист, от когото да получи безплатна правна помощ и съдействие за развод със съпруга си.

Към момента младата жена след десет години прекъсване отново получи правото да получава семейни помощи за трите си деца. Благодарение на безплатната юридическа помощ получи развод с първия си съпруг. Двете по-малки деца отново посещават детска градина.

Случай относно: Съдействие за осигуряване на подслон на бездомен възрастен човек

Модераторите от Център за развитие на общността град Бяла Слатина бяхме потърсени за съдействие от представител на РДСП – Враца. Молбата на г-н Иванов бе модераторите от Център за развитие на общността да открият възрастен мъж, А.А.И. с адресна регистрация в гр. Б. Слатина. Ставаше въпрос, че лицето е подало молба за социално подпомагане, последвана от жалба за това, че не е одобрен за социално подпомагане. Всъщност отказът е бил с мотива, че лицето не е открито от социалната служба на посочения в молбата адрес. Модераторите се заехме със задачата да открием лицето.

Какъв беше точно проблемът на лицето А.А. Оказа се, че първоначално посоченият адрес не е негов. Лицето няма постоянен адрес,

тъй като няма свой собствен дом. Останал е и без средства за прехрана. Принуден е да се мести от къща на къща при различни свои близки и познати. Докато си изяснявахме фактите, вече бяхме обиколили четири различни адреса, на които по различно време се оказваше, че е живяло за кратко време въпросното лице. Благодарение на своето търпение и отзивчивостта на местната ромска общност ние успяхме да открием А.А.И. най-сетне на последния посочен адрес. Възрастният човек сподели, че поради липсата на собствено жилище се нуждае спешно от настаняване в Дом за възрастни хора. Именно затова е подал и молба за социално подпомагане. Подал е молба до Дирекция „Социално подпомагане” и е посочил адреса, на който е живеел в момента. Не е предполагал, че докато дойде ред за разглеждане на молбата му, ще му се наложи да смени няколко адреса. След като го изслушахме, модераторите решихме да подпомогнем процеса на диалог между лицето и социалната институция. Още на следващият ден беше организирана среща с представителя на РДСП – Враца. Бе организирано посещение при възрастния човек и модераторите поехме ролята на посредник при подготовката и изготвянето на социалния доклад относно настаняването на А.А.И. в Дом за стари хора. От страна на Центъра на възрастния човек бе оказана и морална подкрепа.

Какво бе постигнато: само пет дни след като модераторите от Центъра за развитие на общността открихме възрастния човек и се заехме с посредническата роля между него и социалната служба, бе издадена Заповед за настаняване в Дом за стари хора в с. Попица. Лично модераторите придружихме възрастния човек при неговото настаняване в Дома. Условията в Дома са много добри. Вече А.А.И. има постоянен покрив над главата и осигурена прехрана. Освен това получава адекватни грижи. Участва в различни културни мероприятия и има нови приятели.

Селото, в което се намира Дома за стари хора, е едно от селата в община Бяла Слатина, в което модераторите работим сред местната ромска общност. Така че винаги когато сме там, намираме време да посетим и А.А.И.. Той е добре и затова и ние се чувстваме удовлетворени от това, че помогнахме той да е на добро и спокойно място.

Случай относно: Реинтеграция в училище

Обхождайки улица „Латинка” в гр. Бяла Слатина с цел теренна работа в една от къщите извън регулация открихме случай на отпаднал от училище ученик. Момчето вече от две години не посещаваше училище. От проведения разговор с бабата на детето, при която живее, тя сподели, че той е прекъснал, но и няма желание да продължи, тъй като вече за втора година е в пети клас. Възрастната жена сподели, че както тя, така и майката на момчето нямат никакво завършено образование; това, че той е прекъснал въобще не е проблем за тях. Момчето редовно е имало закъснение в учебните часове, непристойно поведение в училище, чести и безпричинни отсъствия и др. Майка му от години е в чужбина, бащата е в неизвестност и бабата полага грижи за детето.

„Въпреки усилията, които положихме в разговора си с бабата и момчето, не постигнахме резултат. Не можахме да ги убедим в необходимостта от продължаване на образованието. И затова решихме, че вместо да насилваме процеса, по-добре е да поканим момчето в Центъра, за да ни помага в различни дейности. Подготвихме кампания и всеки ден Центърът беше изпълнен с доброволци. Те можеха да оказват влияние върху момчето. И така младежът дойде в Центъра. Отначало само наблюдаваше какво правят неговите връстници, а след това постепенно и той се увлече в приготвянията. След приключване на работата по кампанията модераторите отново проведохме разговор с момчето за това как се вижда в бъдеще, че ходенето на училище и дейностите в Центъра са основа за един по-добър начин на живот. Казахме му, че може да идва в Центъра и да се включва в различни дейности. Така мина известно време и ето че един ден момчето дойде в Центъра с баба си. Поискаха съдействие за записване в училище.

Въпреки желанието на момчето и неговите близки да се върне в училище, директорът на училището отказа да го приеме в учебното заведение. За съдействие бе потърсена Община Бяла Слатина – Дирекция ”Образование”. След като общинските служители се запознаха със случая, споделиха, че ще оказват съдействие и разговор с директора на училището. Няколко дни по-късно момчето вече беше запи-

сано отново в училище. Бе договорено, че като мярка за контрол всеки петък от 14:00 ч. модераторите и момчето ще посещават главния експерт по образованието към Община Бяла Слатина, за да се проследяват неговото развитие и в училище и да се решават трудностите, ако има такива.

Общностните модератори Галя Младенова и Мариан Алексиев посещаваме ОУ „Климент Охридски“. Поддържаме контакти с класния ръководител на момчето и го подкрепяме в неговото ново начало. Към момента момчето редовно посещава учебните часове, не проявява агресия и има добро поведение. Също така от страна на Центъра момчето беше подпомогнато и с ученически пособия, като тетрадки и химикали.

Училище за здраве

„Здравето е в твоите ръце“

„При стартирането на дейността по картографиране на местната общност в Бяла Слатина едва ли сме мислили, че ще се породи необходимост точно от създаване на здравно училище към Центъра за развитие на общността. Но ето че то съществува вече близо година и половина и изигра важна роля в развитието на местната ромска общност.

Как възникна идеята за „Училище за здраве“? При провежданото картографиране попаднахме на множество случаи на инфекциозни заболявания. Лошата хигиена беше в основата на множество от инфекциозните заболявания. Заболели имаше както при децата, така и при възрастното население на ромските махали. Затова модераторите от Центъра решихме, че на този етап е най-важно да започнем работа по повишаване на здравната култура на населението. Нямахме идея здравната тематика да стане част от работата ни. Мислехме да удовлетворим конкретно идентифицирана нужда – повишаване на личната хигиена. За целта проведохме редица срещи с представители на местни здравни институции – РЗИ, МБАЛ, здравни кабинети. И така стартирахме дейността на здравното училище с беседи на тема „Лична хигиена“, като проведохме първоначално беседи с деца от 1 до 4 клас и от 5 до 8 клас. Но стана така, че местни жители ни потърсиха с желанието да проведем такива беседи и с по-големи ученици,

с акцент върху хигиената в тинейджърството. Също бе споделено желание да се проведат здравни беседи по определени теми и сред по-възрастното население. След като отговорихме на потребностите на местната общност, бяхме потърсени и от ръководството на училища в малките населени места на общината. Освен първоначалната тема за личната хигиена, вследствие на ежедневната ни работа, беше идентифицирана и нуждата от различни здравно информационни беседи. Така и се оформи идеята за създаване на „Училище за здраве“ към ЦРО, Бяла Слатина.

Мероприятията се провеждат съвместно с РЗИ – Враца, МБАЛ – Бяла Слатина и местни здравни специалисти. Здравното училище включва организиране на поредица от беседи и дискусии на различни здравни теми, посочени като актуални вследствие на ежедневната теренна работа на модераторите, като:

- Превенция на злокачествени заболявания;
- Сексуално и репродуктивно здраве;
- Семейно планиране;
- Рискът от ранните бракове и ранната бременност;
- Лична хигиена и здравословно хранене и др.;
- Вредата от тютюнопушенето;
- Превенция на ХИВ и СПИН;
- Детско и женско здравеопазване;
- Социално значими заболявания и тяхната профилактика.

Здравните беседи се провеждат на отделни модули, от които всеки следващ е надграждащ. Целта на различните модули е да се обхванат различни възрастови групи от населението – от ранна училищна възраст през тинейджерството, до средната и зряла възраст. Идеята е като се повиши здравната култура на населението, хората да се замислят върху своето здраве и че здравето е техен личен ангажимент. По този начин ще се повиши информираността, здравната култура и чувствителността на местната общност, от една страна, по отношение на търсенето и предоставянето на здравни услуги, а от друга – по отношение на качеството на предлаганата медицинска помощ.

Център за развитие на общността – Етрополе

Етрополе е град в Западна България. Той се намира в Софийска област и е административен център на Община Етрополе. Има 10 населени места с общо население 12 047 жители – един град и девет села.

В общината преобладават православните християни. Към 2012 г. по данни от проучване на ЦРО – Етрополе в града живеят общо 726 роми, от които: 437 калайджии, 211 рудари, 78 цуцомани. Изповядват християнска религия. Ромското население в общината е съсредоточено предимно в гр. Етрополе – около 80% от общия брой. В селата на общината живеят около 20% от ромите, съсредоточени предимно в Малки Искър, Лъга и Лопян.

В ЦРО – Етрополе работят двама общностни модератори – Иван Тодоров и Ганка Христова.

Иван Тодоров е на 24 г., семеен и баща на прекрасно момче. Иван е от групата на ромите-калайджии. Има средно специално образование „Машинист монтьор на пътно-строителни машини и водач на моторно превозно средство“. Преди да се включи в дейността на Центъра в Етрополе, Иван е работил извън страната. Както сам казва за себе си: *„Винаги съм работил тежка физическа работа и не съм предполагал, че някога ще работя за доброто на моята общност. Харесва ми да работя с хора и работата като общностен модератор ми дава точно тази възможност. Работата в ромска общност като модератор е трудна, но ме удовлетворява. За мен е удоволствие това, че хората ми се доверяват и търсят помощ от мен. Най-добре се чувствам, когато съм успял да помогна“.*

Ганка Христова също е със средно специално образование. Тя е от групата на рударите. *„Искам да помагам на хората от ромската общност. Познавам ги и мисля, че мога да им бъда от полза“*, казва за себе си Ганка.

Модераторите и доброволците от ЦРО – Етрополе разрешиха множество случаи, като:

Случай на превенция на отпадане от училище

Модераторите от ЦРО гр. Етрополе получихме сигнала от директора на ОУ „Христо Ботев“ в с. Лопян. Ставаше въпрос за ученик от

втори клас, който не беше посещавал училище в последните три седмици. Директорката на училището ни разказа, че за времето на отсъствие на детето от училище класната ръководителка многократно е посетила семейството. При всеки разговор с майката на ученика са давани уверения, че то ще се върне отново в училище. Но към този момент ученикът все още отсъства от учебни занятия. В разговора с директорката на училището разбрахме, че семейството има общо седем деца. Четири от децата учат в ОУ „Христо Ботев” с. Лопян, а останалите деца са все още много малки и затова не посещават училище или детска градина. Към момента, освен момчето, и останалите три деца, които също са ученици, бяха спрели да посещават училище. Бащата наскоро бе излязъл от затвора и една от причината децата да отсъстват от училище навярно бе той. По думите на директорката, докато баща им бил в затвора, децата редовно посещавали училище и не са имали оплаквания от тях.

Разбрахме, че семейството живее във ведомствено жилище към община Етрополе. От момента, в който бащата се е върнал при семейството си, съседите подават сигнали за редовно нарушаване на обществения ред. Сигнали са подавани и до ОЗД – Етрополе, че бащата упражнява тормоз над семейството си.

Още на следващия ден след получаване на сигнала модераторите осъществихме среща с въпросното семейство. Първоначално, тъй като знаехме къде живее майката на бащата на децата, решихме да поговорим първо с нея и да я привлечем като съюзник за мисията ни. Възрастната жена ни посрещна и ни изслуша внимателно. Тя сподели, че също като нас желае внуците ѝ да посещават училище и ще ни придружи до жилището на сина си. При срещата с бащата той започна да ни ругае, смяташе, че се опитваме да му отнемем децата. Постепенно, подкрепени и от страна на възрастната жена, неговата майка, успяхме да проведем разговор с родителите на децата.

Благодарение на това, че сме от общността и познаваме нейната специфика, както и хората, които могат да ни подкрепят в нашите усилия, постигнахме диалог с въпросното семейство. В резултат на това децата бяха върнати в училище, а бащата се регистрира в ДБТ и започна да извършва козметичен ремонт на жилището, в което живее семейството му.

Случай на съдействие за подготовка на документи и отпускане на пенсия

Бяхме потърсени лично от мъж на възраст 58 години в офиса на Център за развитие на общността – Етрополе. Мъжът на име М. е жител на гр. Етрополе и работи по програма на ДБТ. Към нас бе насочен от своя пряк началник по програмата. В момента мъжът бе в болнични. По рождение има поставена диагноза за тежко заболяване. Не е трудоустроен. Няма свое жилище, живее при сестра си и племенниците си. От разказа му разбрахме, че поради заболяването са му предписани скъпи лекарства, но мъжът не ги пие редовно, тъй като няма достатъчно средства. Освен основното заболяване, мъжът сподели, че има и съпътстващи заболявания. Напоследък често боледува и от тежки белодробни заболявания. За последната една година е бил хоспитализиран четири пъти. Наскоро е бил отново за 10 дни на лечение в МБАЛ – Етрополе с диагноза „белодробна пневмония“.

На няколко пъти М. е опитвал да кандидатства пред ТЕЛК за отпускане на пенсия за инвалидност. Но всеки път нещата са стигали до ниво личен лекар и оттам нататък не е имало никакво развитие. Разбрахме, че лицето е здравно и социално осигурено, което означава, че на практика то има право да кандидатства за явяване на ТЕЛК и за подготовка на съответните документи за отпускане на пенсия за инвалидност.

В резултат на проведения разговор, започнахме работа по случая:

- Свързахме се с представители на Дирекция „Социално подпомагане“, гр. Етрополе и оказахме посредничество при диалога между тях и М.

- Свързахме се с личния лекар на М.

- Оказахме подкрепа на М. при подготовката на необходимите документи за явяване на ТЕЛК.

Към момента вече М. има Решение на ТЕЛК. Получава безплатно лекарства за основното си заболяване от РЗОК. Получава пенсия и също така подлежи и на социално подпомагане.

Център за развитие на общността – Нови пазар

Нови пазар е град в област Шумен, Североизточна България. Градът е разположен в котловината между Шуменското, Лудогорското и Провадийското плато в Дунавската равнина. Съседни на Нови пазар са градовете Каспичан и Плиска. Град Нови пазар се намира на около 22 км източно от Шумен. Общината се състои от общо 16 населени места – един град, общинския център Нови пазар и 15 села.

Ромската общност в община Нови пазар е предимно от групата на миллета. Майчиният език е турски, като по-възрастните знаят и ромски език. По данни от проведеното картографиране на Центъра за развитие на общността като роми са се определили 1720 души, 3941 са се определили като „миллет“, 12 не се самоопределят.

В ЦРО – Нови пазар работят двама общностни модератори – Юсеин Шакир и Емилия Алдинова.

Юсеин Шакир е студент в Шуменския университет „Константин Преславски“ в специалност Информатика. *„Работя като общностен модератор, защото искам да модернизирам ромската общност, за да няма необразовани деца и за да няма ранни бракове. Провеждам кампании, беседи, дискусии, извънкласни дейности и мотивираме децата да продължат да учат“*, споделя Юсеин.

Емилия Алдинова е завършила средно специално образование в Селско-стопански техникум, гр. Шумен. *„За мен е удоволствие да работя с ромската общност, за да събудя тяхното съзнание, за да продължат образованието си младите хора, да повишават здравето си образование. От друга страна организирам ромските родители за участие в беседи, касаещи възпитанието и отглеждането на децата им“*, твърди Емилия.

Общностните модератори и доброволците на ЦРО – Нови пазар разрешиха множество случаи, като:

Превенция на отпадане от училище на средношколец

Потърси ни за съдействие директорът на Професионална гимназия по селско стопанство, гр. Нови пазар. Той ни сподели, че негов ученик – Г. от 10 клас, въпреки добрите оценки, от известно време е спрял да посещава училище. Момчето живее в съседно село, а не в град Нови пазар.

Посетихме семейството на момчето. Оказахме се пред ситуация, която не очаквахме. Г. живееше със своето семейство при крайно мизерни условия. Постройката, която им служеше за жилище, трудно би се нарекла дом. Липсваха елементарни условия за живот – леглата бяха сковани от нещо като трупи, нямаше мебели. В постройката липсваше ток и вода. Калта беше навсякъде в т. нар. къща. Разбрахме, че семейството е деветчленно. Майката чисти различни къщи в общината, но тази работа не е постоянна. Бащата работи по програма за временна заетост. Заплатата е минимална. Освен нея доход на 9-членното семейство е и минималната пенсия на бабата на Г. Но тези средства са напълно недостатъчни за издръжката на всички. След проведеня разговор с момчето и неговите близки разбрахме, че и те, и той имат желание Г. да продължи да учи и да завърши своето образование. Основният проблем са липсата на средства за неговата издръжка – пътуване, храна, учебни пособия и дрехи.

Какво направихме: Върнахме се обратно в ПГ по СС град Нови пазар, за да разговаряме с директора на училището. Той отново ни потвърди, че Г. е добър ученик и че определено е мотивиран да учи. При това положение дискусията с директора се насочи към търсене на възможности за отпускане на стипендия от училището, както и възможност за ползване на безплатен транспорт или общежитие и храна.

Свързахме се и със социалната служба в Нови пазар. Проведохме дарителска акция с жители на ромския квартал в града. Проведохме среща с местни търговци и с БЧК за подкрепа на семейството.

Към момента Г. продължава своето образование. Вече е в 11 клас. Има много добър успех. Включен е в дейности на Центъра в Нови пазар. Настанен е в пансион, а в почивните дни му е осигурена карта от общината за безплатен транспорт до родното му място. Така той поддържа връзки със своето семейство. А на семейството му се оказва подкрепа от страна на ЦРО – Нови пазар.

Превенция на отпадане от училище на ученик в основна степен на образование

По сигнал на учителка от ОУ „Н. Й. Вапцаров”, гр. Нови пазар посетихме Е. М. – ученик от 4-ти клас. Е. през последния един месец

не бе посещавал учебните часове. Класната не знаеше за извинителна причина за отсъствията му. Тя бе ходила на адреса, където живее семейството, но не бе успяла да постигне диалог.

Познавахме семейството и още същия ден го посетихме. Знаехме, че родителите на момчето са разделени. Момчето живее само с майка си. Бащата от дълго време е напуснал града ни и живее в друго населено място.

След като се срещнахме с майката на Е., разбрахме от нея, че бащата живее на семейни начала в друг град. Напоследък е започнал често да идва без предупреждение, да взима Е. със себе си без позволеното на майката и след това, също така без предупреждение, да го връща. Майката се бе опитала да постигне разбирателство с бащата по въпроса за честите отсъствия на сина ѝ от училище, но без резултат. Освен че Е. отсъства от училище, срещите с баща му му влияят негативно. След тези срещи момчето е разстроено и не желае да разговаря дори с майка си.

От друга страна майката сподели, че започва да губи контрол върху поведението на своя син и че не се чувства достатъчно голям авторитет за него. По думите ѝ значим възрастен за сина ѝ е неговият чичо.

След проведената среща предприехме следните действия:

- Среща с чичото на момчето.
- Среща между майката, чичото на момчето и класния ръководител.
- Осигуряване на подкрепа на майката и на Е. чрез включването им в различни дейности към Центъра.

Момчето беше върнато в училище. Беше подаден сигнал до социалната служба от страна на майката на Е. и бащата беше предупреден за своеволните откъсвания на момчето от училище. Момчето и майката се превърнаха в част от творческото приложно ателие към ЦРО – Нови пазар.

Превенция на ранен брак

За съдействие отново ни потърсиха от Професионална гимназия по селско стопанство, гр. Нови пазар. Ставаше въпрос за двама ученика. М.Ч. е ученик от 10 клас, а Ф.М. е ученичка от 9 клас на същото

училище. Двамата са приятели от дълги години. Но през последните месеци между тях се появява нещо повече от приятелство. Започват често да отсъстват от учебни часове. И двамата, по думите на учителите, до скоро са били примерни ученици и са с отличен успех. За много кратко време и двамата са снижили успеха си, като момичето дори е започнала да получава слаби оценки.

Класните ръководители са опитали да говорят както поотделно с младежите, така и с техните родители. Без успех обаче. Младите хора не посещават училище и са пред изключване.

Още същия ден се срещнахме и с момичето, и с момчето. Те твърдо заявиха, че са решили да се оженият и че няма да се върнат в училище. На следващия ден успяхме да се срещнем с техните родители. Преди срещата имахме опасения за това как ще бъдем приети и как ще реагират на това, което искаме да им кажем. И двете семейства се ползват с добро име и са уважавани в квартала ни. Но също така ги знаехме и като хора, които следват традициите на нашата общност и трудно се разубеждават за нещо, което вече са решили. От друга страна се опасявахме, че ако те са против брака на децата си, то разговорът с нас може да доведе и до това самите те да решат да спрат децата си от училище.

За наша радост и двете семейства ни приеха без упреци. Разбираха, че сме ги потърсили в името на доброто на децата им. Първо посетихме родителите на момчето. Оказа се, че те не искат сина им да се жени. Същото се случи и в семейството на момичето. Нейните родители въобще не подозираха, че дъщеря им не посещава училище и че има връзка с момче. Отначало бащата на момичето каза, че дъщеря му повече няма да излиза от къщата. След последвалия разговор предложихме да проведем обща среща между двете семейства. Постигнахме това съгласие и така на неутрална територия, в Центъра за развитие на общността, беше проведена среща между модератори и родителите на двамата младежи. Постигнахме съгласие и двете деца да продължат своето образование, като последва среща между модератори, родители, двамата младежи и класните им ръководители.

Постепенно М. и Ф. се съгласиха, че трябва да отложат идеята за женитба за по-късен етап от своя живот, а в момента да започнат

редовно да посещават училище и да си върнат предишния успех. Родителите им решиха, че няма да пречат на отношенията на младите, но всичко да е в границите на традициите и че първо трябва да завършат образованието си, а след това да създадат семейство.

Вече измина една година от тези събития. М е вече в 11 клас, а Ф. е ученичка в 10 клас. Модераторите продължаваме да оказваме подкрепа на двамата младежи. М. е участник в Спортния ни клуб, а Ф. е един от водещите ни лидери в Творческото ни ателие за работа с природни материали.

Съдействие за осигуряване на подслон на бездомен възрастен човек

От известно време възрастен човек спеше на тротоара на една от улиците в ромския квартал на гр. Нови пазар. Модераторите от Центъра за развитие на общността – Нови пазар първо му занесохме храна, а след това проведохме и разговор с него. М. е на 68 години. Дълги години е работил в бившия СССР. Вече е пенсионер, но децата му от години не желаят да полагат грижи за него. По думите му „Вече не печеля толкова пари, като по онова време, и не ме искат“. Освен че М. няма жилище (преди години го е преписал на децата си), той не може да ползва пенсията си, тъй като е блокирана. Преди време личните му документи са били откраднати и с неговата лична карта са изтеглени два „лоши кредита“. Възрастният човек не знаеше от кого и защо. Опитвал бе да търси помощ от различни институции, но без резултат. Затова спеше на улицата и се хранеше с подаяния.

Какво направихме:

- Първо организирахме дарителска кампания в махалата и му осигурихме храна, временен подслон и дрехи.
- Придружихме възрастния човек до здравния кабинет за извършване на преглед на състоянието му.
- Проведохме среща с представители на Община Нови пазар за съдействие за настаняване.
- Проведохме среща със социалната служба за възможността да се издаде нова лична карта; възможност за кандидатстване за настаняване в социална услуга.

• Проведохме среща и с представителите на кредитната институция, от която е отпуснат кредита.

По случая работихме повече от три месеца. След положените усилия успяхме да издействаме издаването на нова лична карта на М. Докато вървеше процедурата за нови документи, възрастният човек беше под грижите на Община Нови пазар, на модераторите от ЦРО и на Женско ромско сдружение „Хаячи“. След като М. вече получи нова лична карта, бяха подадени документи за кандидатстване за настаняване в Дом за възрастни хора. Също така бяха подготвени и документи за отблокиране на пенсията му. Тъй като се оказа, че няма свободни места в Дом за стари хора на територията на община Нови пазар, модераторите от Центъра потърсихме съдействието на колегите от мрежата Центрове в страната. С подкрепата на колегите ни от Центъра в гр. Камено М. беше настанен в Дом за възрастни хора в с. Черноморец. Домът е управляван от партниращо НПО – СНЦ „Верният настойник“, откъдето осигуриха безплатен транспорт на М.

Смятахме, че успешно сме решили случая. И тогава М. се появи на вратата ни в Центъра. Сподели, че му е мъчно за нас. А също така в Дома имало правила, с които не бил свикнал. А и не му позволявали да пуши – вредно било за здравето му. Ние обаче му казахме, че всички правила са за негово добро. След няколко дни М. отново се върна в Дома в гр. Черноморец.

Спортен клуб към ЦРО – Нови пазар „Спорт срещу насилие“ или как спортът помага на младите да вземат правилните решения в живота си

От почти година към ЦРО – Нови пазар функционира Спортен клуб. Идеята за създаването му бе породена от срещите с младежи от местната ромска общност и видимо кипящата им енергия. Тази енергия имаше нужда да бъде насочена в правилна посока. И така се породиха въпросите: Какво може да се направи за тези млади хора, които кипят от енергия, агресия и сила? Как може да се използва в правилна посока и да помогне да се развие бъдещата личност?

И така се оформи идеята за създаване на Спортен клуб, за осмисляне на времето и енергията на младите хора от местната ромска

общност. Спортът възпитава у подрастващите чувство на отговорност, самодисциплина, умения за работа в екип, овладяване на емоциите, контрол над гнева и агресията. Спортът е и средство за овладяване на необятните възможности, с които разполагаме, но не използваме. Системното практикуване на какъвто и да е спорт превръща недисциплинирания и мекушав младеж в уравновесен и целеустремен победител.

Спортните дейности, които се организират, предоставят възможност на младите хора да се запознават и да създават контакти и с други хора. Спортният клуб включва различни прояви: *организиране на футболни срещи; тенис турнири; турнири по шах; организиране на походи и излети или малки преходи до близки дестинации.*

Освен спортните прояви, младежите от Клуба често разговарят с модераторите от Центъра в Нови пазар и по въпроси като: *Защо е важно днес младите хора да продължават своето образование?, дискутират теми за превенция на насилието, превенция на ранните бракове, повишаване на здравната култура и др.*

Център за развитие на общността – Камено

Община Камено се намира в югоизточната част на Република България и е включена в административно-териториалните граници на Бургаска област. Административният ѝ център е град Камено и отстои на 20 км западно от Бургас. Общината включва 13 населени места – общинския център гр. Камено и 12 села. Населението на общината е 10 147 жители, като съставът му е смесен. Като етнически състав преобладава българското население, а след него е ромското. Най-голяма компактна маса роми живеят в общинския център Камено. Ромската общност в града е представена от групата на рударите – 364 души, миллет – 78 души и дасикане рома – 68 души. На територията на община Камено живеят и представители на групите калдараша и хорохане-рома.

В Центъра за развитие на общността работят двама общностни модератори – Йордан Станев и Минка Димитрова. И двамата са от групата на рударите.

„Да съм модератор за мен е удоволствие, защото като такъв мога да бъда близо до хората, които се нуждаят от подкрепата ми и много се радвам, когато мога да им бъда от полза, както на терен, така и в офиса или пред институциите“, казва Йордан.

„Работата ми като общностен модератор ми носи удоволствие. Чувствам се щастлива, когато работя с деца и виждам промяната им към добро. Радвам се, че мога да помогна и да насочвам хората, които се нуждаят да им се помогне“, допълва Минка.

Модераторите и многобройните доброволци на ЦРО – Камено разрешиха множество конкретни случаи, например:

Записване в училище на дванадесетгодишен първокласник

Случаите, по които работят модераторите към Центъра в Камено, са открити при ежедневната работа на терен. Така беше открит и случаят на М. – момиче на 12 години, живеещо в един от маргинализираните райони на гр. Камено. В този район на града семействата са предимно от ромския етнос, живеят в крайна бедност в незаконно построени къщи. Къщите са предимно от дъски, прозорците са покрити с найлон, нямат електричество и вода, а през зимата е почти невъзможно отоплянето на помещенията. В тази част на града няма улици. Когато вали дъжд или сняг, децата газят кал, за да стигнат до училище или детска градина. Това е и една от причините, които изтъкват ромските родители, когато обясняват защо възпрепятстват децата си да посещават детска градина и училище.

В една от тези къщи модераторите от Център за развитие на общността – Камено, по време на ежедневната си работа на терен срещнахме и М., момиче на 12 години, което никога не е посещавало училище и подготвяно вече от родителите си за евентуален брак. Първоначалната задача бе да се изследва мотивацията на детето и неговото семейство за записване на момичето в училище. Майката на М. сподели, че семейството няма финансова възможност да я изпрати на училище – бащата и синът ѝ са в затвора, самата тя не работи и няма с какво да купи дрехи, обувки и необходими материали, за да изпрати М. в училище. М. сподели, че много иска да учи и не иска да се жени на 12 години и въпреки по-голямата си възраст няма да се притеснява да посещава училище с по-малки от нея ученици.

Всичко това помогна на нас, модераторите, да направим своя план за действие по случая. Последва целенасочена работа със семейството на момичето за тяхната мотивация за записване на детето в училище. Модераторите, съвместно с училището и социалната служба, организирахме благотворителна акция за набиране на дрехи, обувки за деца и семейства в затруднено положение. Отделно беше направена и акция „Да дарим старите си чанти и тетрадки“.

След като М. беше записана в училище, към нея от страна на Центъра за развитие на общността бяха прикрепени двама млади доброволци, които да ѝ помагат в подготовката и усвояването на знанията. Първоначално всяка седмица, а впоследствие – веднъж в месеца, в Центъра се провеждаха срещи между модераторите, класната учителка на М. и нейната майка. Тези срещи помогнаха да се проследи адаптацията на М. в училище, нейните успехи и трудности и да се набележат дейности, които да подкрепят както М., така и нейното семейство.

Доброволците помогнаха на М. по математика и изучаването на азбуката; благодарение на тяхната помощ тя се научи бързо да чете, пише и смята.

Освен подкрепата в училище, момичето и неговата майка бяха включени в АРТ клуб на Центъра, Клуб по плетене и шиене и в редица беседи за превенция на ранните бракове и ранните раждания сред ромските девойки. Във всички дейности на Центъра са включени деца както от ромски, така и от български произход, което помага на децата да общуват помежду си, да споделят обичаи, традиции и да изграждат умения за уважение и толерантност към другия. Придобиват се умения за отговорност и екипна работа. Клубовете развиват въображението, стимулират мисленето, формират умения за самодисциплина и създават трудови и битови навици, необходими за бъдеща социална и трудова реализация. На майката на М. бяха поставяни задачи във връзка с работата на М. в клуба и по този начин беше стимулирана връзката между майка и дъщеря, а майката беше съпричастна към създаването на по-добро бъдеще на нейната дъщеря.

М. завърши първи клас с оценка „Много добър“. И наистина може да чете, пише и смята. Модераторите я ангажирахме като наставник на няколко деца, на които им предстои записване в първи

клас. М. вече е отговорник и на момичета, които се затрудняват все още в дейностите на Клуба по плетене и шиене. По този начин тя се чувства отговорна, полезна не само за себе си, но и за нейната общност и нейното семейство.

Превенция на изоставянето в институция

М.А. е от ромски произход и живее в една от маргинализираните ромски махали на общината. По време на всекидневната ни работа на терен бащата на М.А. сподели с нас, че имат проблем с дъщеря си. Преди 3 години дъщеря им изчезва и въпреки че е била обявена за национално издирване, до скоро никой не е знаел къде се намира тя. Момичето е живяло в Гърция и се е върнала бременна оттам. Бременността е в девети месец и всеки момент се очаква да роди. Все още момичето е непълнолетно, но след близо два месеца ще навърши 18 години. Родителите се страхуваха, че дъщеря им ще изостави детето и ще се върне отново в Гърция, където според тях се занимава с проституция. След като поговорихме с родителите, разбрахме, че те желаят да се грижат за бъдещото си внуче и да подкрепят дъщеря си при отглеждането му. Проведохме и разговор с младото момиче, което беше объркано и уплашено от бъдещото си майчинство и твърдеше, че не желае детето и ще го изостави.

Ситуацията беше трудна. Как постъпихме? Ние, модераторите от Център за развитие на общността гр. Камено, организирахме първоначална среща в офиса на Центъра ни между родителите на М.А., представител на Отдел „Закрила на детето“ и представител на Детска педагогическа стая – Камено. На тази среща не присъстваше момичето. Искахме да обсъдим и набележим всички възможни алтернативи за справяне и след това да проведем обща среща с всички, включително и с момичето.

И така по време на тази първа среща беше изследвана мотивацията на родителите да подкрепят процеса на превенция на изоставянето и подкрепа на дъщеря им в ролята на бъдеща майка. Обсъдиха се различните възможности за подкрепа на семейството от страна на Социално подпомагане. Обсъдиха се и възможностите за включване на младата майка и нейните родители в различни дейности на

Центъра за развитие на общността – Камено. Определена беше датата на последваща среща, вече с участието и на бъдещата майка.

При следващата ни среща М.А. дойде с родители си в Центъра за развитие на общността. Отначало разговорът вървеше трудно. Но постепенно М.А. се отпусна, може би защото разбра, че всички присъстващи искат да ѝ помогнат, а не да я осъждат за поведението и състоянието ѝ. След тази първа среща последваха редица други. Настъпи времето за раждане, но момичето и нейните родители вече бяха спокойни, че са взели вярното решение и че имат също така и хора, които ще ги подкрепят.

Арт ателие / Креативно ателие

Към Център за развитие на общността – Камено вече една година работи успешно „Арт ателие“. Инициативата на модераторите от Центъра бе подкрепена и от Община Камено.

Идеята за създаването на творческата инициатива се породила вследствие на ежедневната теренна работа на модераторите и на база извършеното картографиране и анализ на нуждите на местната ромска общност. Арт ателието е вид креативна дейност, това е групов подход, който включва практически занимания с различни действени и експресивни методи. Целта на тази дейност е да се стимулира и да се подкрепи изразяването на личността на участниците в условността на артистичен контекст, който те заедно създават. Всеки участник може посредством играене на роля, метафорично изразяване чрез рисунка, скулптура, създаване на сценарий и изиграването му да види нещо неочаквано за себе си, да се погледне от друга позиция, да експериментира поведение или отношение и така да разбере нещо повече за себе си и за другия. Участието в груповия креативен процес дава възможност за преживявания, които съпътстват процесите на израстване и по-голяма независимост. Креативното ателие се провежда веднъж седмично за три часа и е съпътстващо останалите дейности на Центъра.

Арт ателието е вид групова работа в следните насоки:

1. Развиване на въображението, креативността.
2. Намаляване на вътрешното напрежение.
3. Развиване на положителна Аз-концепция.

4. Развиване на самоконтрол, чувство за отговорност.

Методите на работа в Арт ателието са: рисуване, апликиране, ролеви игри, дискусии по теми, значими за участника (отношения в семейството, мотивация за образование, преодоляване на страхове, справяне с агресивно поведение и изграждане на ацептивно поведение в обществото; разискване на значими теми, като вредата от тютюнопушене, превенция на психотропни вещества, изграждане на правилно сексуално поведение и др.

Възрастови групи:

1. от 6 до 12-годишна възраст;
2. от 13 до 18-годишна възраст.

Училище за родители

Център за развитие на общността – Камено приложи иновативна практика „Училище за родители“ с цел постигането на реален диалог със семействата на територията на община Камено, с особен акцент към семействата на деца в риск. Инициативата на Центъра отново бе в партньорство с МКБППМН – Община Камено. Идеята за точно тази форма за работа с местните родители се породила на база теренната работа в общността и ежедневните контакти с деца и родители.

„Училището за родители“ е форма на работа с родителите, чрез която се цели повишаване на родителския капацитет, както и включване на родителите в подкрепящи дейности при работата с децата и младежите. Интервенцията е изградена върху идеята, че е необходимо да се предостави подкрепа за цялото семейство, съобразена с неговите характеристики, така че да се изгради и развие пълноценна комуникация между родители и деца.

В Училището за родители се работи с презумпцията, че родителите имат своя социален опит и че именно те са значимите личности в живота на своите деца, които могат и трябва да предадат този опит по позитивен и достъпен начин на децата си. Но не винаги и не всички родители имат необходимите умения за правилно общуване с децата си. Затова в „Училището за родители“ чрез различни интерактивни методи на работа те се учат да бъдат добри родители за своите деца. И както каза г-жа Заркова от гр. Камено, „никой не ни учи как да бъдем родители, а това е най-важната роля в живота на всяка майка

и всеки баща. И може би именно поради това, че не притежаваме умения за родител, често не се справяме с различни ситуации от живота на своите деца и те страдат или попадат на грешните места с неправилните хора“.

В „Училището за родители“ работата с родителите не е под формата на родителски срещи. Тя протича като вид групова работа – групи за подкрепа на родителите относно тяхната роля в процеса на подкрепа на децата им. При срещите родителите говорят за това какво обичат техните деца, от какво се страхуват, къде срещат трудности и какви са силните им страни. Разговаря се също какви са особеностите на развитието на децата в различните възрасти, как да общуваме с децата си в зависимост от възрастта им; как да ги предпазим от различните форми на злоупотреба – насилие, трафик, употреба на наркотици, въвличане в противообществени прояви и др.

„Училището за родители“ работи на територията на цялата община и дейността му е насочена към превантивна работа по посока на:

- Превенция на отпадане от училище на ромските деца.
- Превенция на ранните бракове и ранната бременност и раждания сред ромските девойки.
- Превенция на насилието във всичките му форми.
- Превенция на девиантното поведение сред подрастващите.

Клуб по плетене и шиене

От една година към Център за развитие на общността град Камено е създаден Клуб по плетене и шиене. Клубът е форма на общностна подкрепа в самата ромска общност и форма за развитие на местния социален капитал.

В клуба участват деца, младежи и жени от ромски и български етнос. Целта на модераторите е участниците в клуба да усвоят и развият социални и трудови навици и умения. Участниците придобиват умения за общуване, за работа в екип, за преодоляване и решаване на конфликти. Формират се както умения за определен вид работа, така и в по-широк смисъл трудови навици, а също така и се работи за развитие на въображението, за осмисляне на свободното време и за възможност за самоорганизиране и взаимопомощ в общността.

Идеята за създаване точно на Клуб по плетене и шиене се породи съвсем неочаквано – по време на теренна работа, разказват модераторите. При поредна обиколка на ромската общност в град Камено посетихме жена, която ни разказа как от стари жилетки прави нови и с тях си помага в отглеждането на своите внуци, които са настанени при нея от социалните работници. В същото време жената сподели, че ѝ е трудно да общува със своите внуци и да разбира техните нужди. С нас беше и координаторът на проекта Силвия Боянова, която предложи да разработим към Центъра Клуб по плетене и шиене като вид креативна форма за работа с младите хора и жените от община Камено. И така идеята стана реалност – сега в Клуба младите хора и жените имат възможност да общуват свободно и да придобиват нови умения. Клубът също така дава възможност чрез обща дейност да се стимулира общуването между майки и деца: по време на работните срещи в клуба те разговарят по т.нар. „теми табу“ в ромска общност. Освен всички умения, които усвояват, участниците са щастливи, че с дейността си правят щастливи и други хора – изработените шалове, терлици и др. те даряват на деца и семейства в тежко социално положение. На кого ще се дарят изработените изделия, решават самите участници в Клуба.

Център за развитие на общността – Павликени

Град Павликени се намира в Северна Централна България. Само на 45 км от историческият град Велико Търново и на 50 км е крайдунавският град Свищов. Павликени е малка община с около 20 000 души население, от които 1/5 са от ромски произход. В самия град има две големи махали – в едната живеят турскоезични роми (милет), а в другата – роми-калдараша. Има и бургуджии, но те са разпръснати в единия от кварталите на града. Малка част се определят и като „български цигани“. Те живеят пръснати сред българското население.

В рамките на общината влизат градовете **Павликени** и **Бяла Черква** и 12 села. В гр. Бяла черква преобладаващото население е от групата на рударите. Те говорят старовлашки и са православни

християни. В останалите села ромите са мюсюлмани, определящи се като хорохане-рома или миллет. В селата живеят и малки групи калдараши и бургуджии.

В ЦРО – Павликени работят двама общностни модератори – Валентин Василев и Стефан Стефанов. Към Центъра са сформирани местни клубове за развитие на общността в селата Батак, Върбовка, Стамболово и гр. Бяла черква. В тях работят местни модератори.

Валентин Василев е представител на ромите-мюсюлмани (*хорохане* рома). Завършил е средно професионално училище в с. Карайсен, общ. Павликени. *„Работя като общностен модератор, воден от желанието да помогна на общността ни, както и на отделната личност – за по-добрата професионална реализация на всеки индивид в съвременно общество“*, казва за работата си Валентин

Стефан Стефанов е от групата на турскоезичните роми, наричащи се *миллет*. Той е бакалавър по История, завършил Великотърновския университет. *„Мотивацията ми да работя като модератор е желанието ми да помагам на всички малцинствени групи за интегрирането им и мотивирането им за по-добро развитие на обществото“*, твърди Стефан

Модераторите на ЦРО – Павликени и доброволческите групи разрешиха множество конкретни случаи, например:

Превенция на отпадането от училище

Модераторите от Център за развитие на общността – Павликени бяхме потърсени за съдействие от директорката и педагогическия съветник на СОУ „Бачо Киро“ в гр. Павликени. Касаеше се за следния случай: три деца от едно семейство от с. Долна Липница от известно време не посещават редовно училище и има реален риск да отпаднат от училище. Децата са съответно в 4-ти, 6-ти и 9-ти клас. От училището са посетили семейството и са провели разговори с родителите на децата, но не са постигнали успех. Децата продължават да трупат отсъствия от училище. Още на следващия ден, след разговора с представителите на учебното заведение, ние посетихме с. Долна Липница. Първо се срещнахме със секретаря на кметството в селото. След като получихме първоначална информация за семейството, отидохме и при семейството. Бащата на децата ни сподели, че е затруднен финансово и че няма възможност да им

осигурява средства за храна, дрехи и обувки. Ние, модераторите му обяснихме, че при отпадане от училище, ще бъдат спрени и семейните добавки, а и децата ще бъдат обречени на съдбата на своите родители - без образование и без шанс за намиране на работа. Обяснихме на родителите на децата, че транспорта до училището им е безплатен, тъй като е осигурен от Общината. За останалото – дрехи, храна и обувки, решихме, че ще потърсим съдействие от различните институции. От СОУ „Бачо Киро“ решиха да поемат обяда на децата. След проведени срещи с местния Дамски клуб – Павликени, децата получиха дрехи и обувки. И трите деца бяха отново на училище. Родителите им ни изказаха благодарност.

Случаят продължава да се проследява от Центъра в Павликени. Чрез подкрепящи разговори с децата и с подкрепящи дейности спрямо родителите (напр. съдействие за търсене на работа, организиране на дарителски акции, които са насочени и към други семейства в тежко социално положение) модераторите се стремим да преодолеем напълно заплахата от отпадане.

Кампания „Засади дърво“

Целта на инициативата бе да възпита у младото поколение навици и отговорности към природата, да бъдат ангажирани пряко младежите и да добият чувство, че са допринесли с нещо хубаво за своя роден край. Освен това с тази инициатива искахме да покажем и позитивната страна на ромската общност. Ромите обичаме природата и полагаме усилия да я съхраним и да я опазим чиста за поколенията. И така по повод настъпващата пролет през 2012 г. доброволци и местни активисти от ромската общност подготвихме терена за засаждане, а след това засадохме 22 дръвчета в парка на общинския град Павликени и в двора на Професионалната гимназия по Аграрни технологии.

Кампанията не беше единична проява. Тя продължи във времето и с последващи дейности – засаждане на различни храсти и цветя в парковете на града, а също така и в ромските махали. Доброволците към Центъра проведохме и редица мероприятия за почистване на града и на околните населени места. По този начин представителите на местната ромска общност показахме, че имаме чувство за граждан-

ска отговорност и че милеем за своето населено място. Това спечели доверието на местните институции в дейността на Центъра, а от друга страна подпомогна процесите на сплотяване и организация вътре в самата местна общност. Защото общата цел и съвместната работа за нейното постигане са двигателите за сплотяване и развитие на една общност.

Отбелязване на Рома Прайд – Деня на ромската гордост

На 7 октомври 2012 г. година ЦРО – Павликени проведе Ден на ромската гордост. Инициативата бе част от общата гражданска инициатива на ЦМЕДТ „Амалипе“ – РОМА ПРАЙД, която се провеждаше на територията на цялата страна под наслов „Имам една мечта – да учим и живеем заедно!“. Целта на Кампанията бе да се представят традициите на ромския етнос, за да се преодолеят стереотипите спрямо ромите в България. Затова организирахме голямо тържество и експозиция с типични за различните етноси дрехи, материали и пособия от техният бит. В Павликенска община ромската общност е представена от няколко групи: рудари, миллет, дасикане-рома, бургуджии и калдараши. Затова ние, модераторите от Центъра, се поставахме всяка група да бъде представена със специфичните за нея традиции и занаяти. На събитието бяха поканени гости от общината, училищата и от други държавни институции. Сред гостите бяха представители на Община Павликени и на Общинския съвет, представители на социални, образователни и здравни институции в града, както и представители на местната общност. Първо посрещнахме гостите с калдарашко кафе, приготвено по специфичен начин. След това гостите разгледаха експозицията, която беше разположена във фойето на читалището в града. Изложбата бе от традиционни предмети на бита, уреди на труда, различни носии и накити. А освен това на гостите беше представена и музикално-културна програма от песни и танци, традиционни за различните ромски групи: рударски танц „Малая“, турски кючек, както и хора и ръченица.

Събитието бе уважено от представители на различните етноси в града и както бе отбелязано, ”Различията ни обогатяват! Те не трябва да ни разделят, а да ни допълват!“.

Център за развитие на общността – Пещера

Пещера се намира в югозападната част на България на 120 км от София и на 35 км от Пловдив. Населението на града е 17 000 души, които са представители на различни етноси: българи, роми, турци, власи и др. Общината се състои от един град – общинския център Пещера и две села. В гр. Пещера има два ромски квартала, които са разположени в двата края на града и са населени от общо 9500 роми от различни групи. В кв. Луковица живеят общо 4500 души, представители на групите на миллета, кошничарите и калайджиите. Кв. „Пирин“ на гр. Пещера е с население 4000 души, определящи се като „миллет“.

Ангелина Демирова е общностен модератор в Центъра за развитие на общността – Пещера. Тя има средно специално образование със специалност Оператор в шевното производство. *„Работя с удоволствие като общностен модератор, преди всичко защото обичам предизвикателствата, а работата ми е доста трудна и предизвикателна. Кара ме да чувствам огромно удовлетворение, като помогна на човек, нуждаещ се от даваната помощ. Всяка усмивка в лицата на хората ми дава сили да продължа и ме кара да се почувствам полезна и пълноценна“*, разказва за работата си Ангелина.

Северин Стефанов също е общностен модератор в ЦРО – Пещера. Има средно професионално образование. Израснал в квартал Луковица, той говори както ромски, така и турски език. Мълчалив и съсредоточен, Северин е изключително отдаден на теренната работа в двата ромски квартала на Пещера. Твърди, че за него тя продължава 24 часа в денонощието, защото живее с проблемите на хората и нуждата от подкрепа за тяхното развитие.

ЦРО – Пещера също може да се похвали с десетки успешно разрешени случаи, като:

Реинтеграция на дете в семейна среда

В началото на есента А.К. от гр. Пещера ни потърси с молба да я придружим до Отдел „Закрила на детето“. След развода с бащата на двете си деца А.К. остава без финансови средства и заминава за Германия. Децата остават при своя баща с уговорката, че след като се устрои в Германия, майката ще ги вземе при себе си.

Скоро след нейното заминаване бившият ѝ съпруг подава молба за временно настаняване на едно от децата в Дом за отглеждане на деца, лишени от родителски грижи с мотива, че има финансови затруднения. Временната мярка обаче става постоянна. Бащата не проявява желание за реинтеграцията на детето.

Майката научава чрез роднини за постъпката на своя бивш съпруг. Завръща се в България и чрез помощта на свои близки роднини успява да подаде документи и да си върне детето. Има намерение да вземе децата си и с тях да замине отново за Германия. Но при извеждането от социалната институция е постановено детето да не напуска страната в следващите 6 месеца. Това е част от мярката за закрила „реинтеграция в семейна среда“.

И така майката започва лутане между институции, за да разбере какво пречи на това да живее заедно с децата си извън страната. Изчаква да мине 6-месечния период и желае да ѝ се помогне заедно с двете си деца да се върне в Германия, където вече има осигурена работа и жилище.

Модераторите от Центъра посетихме ОЗД – Пещера, откъдето беше обяснено, че при реинтеграция следва определена процедура за наблюдение и оценка на родителския капацитет на майката. След което Отделът следва да подготви подробен доклад и на базата на тяхната оценка следва да се издаде разрешение за напускане на страната от децата. Също така за извеждането на децата ще трябва и съгласието на бащата.

Ролята на модераторите от Центъра беше най-вече да подкрепим усилията на майката да се справи с процеса на реинтеграция на детето в семейна среда, като ѝ помогнахме да изпълни предписанията на социалните работници и на базата на това да се стигне до положителна социална оценка на родителските компетентности на майката.

Смятаме, че се справихме успешно с този случай, защото социалната служба даде разрешение на майката да напусне страната заедно с двете си деца. Една майка отново получи възможността да живее с децата си.

Записване в училище

По време на лятната кампания „Всички в час“, целта на която е да мотивираме деца и техните родители да посещават училище, в един от ромските квартали на гр. Пещера попаднахме на семейство с шест деца. От децата четири бяха на видима възраст за училище, но тъй като бяха у дома си, за нас стана ясно, че те не посещават училище. За наша изненада дори се оказа, че четири от шестте деца, които подлежат на задължително образование, никога не са били записвани и не са посещавали училище.

Семейството бе крайно маргинализирано. Децата се отглеждаха при мизерни условия. Жилището бе по-скоро колиба. Нямаше ток и вода. Видимо децата не се къпеа редовно. Поради това те бяха мръсни, а дрехите им бяха в много лошо състояние.

Най-голямото от децата бе на 11 години, а най-малкото – на 3. Живееха със своите родители при крайно мизерни условия. Имаха личен лекар, но само на две от тях са правени имунизации.

Проведохме разговор с родителите, за да ги насърчим да запишат децата си в училище. Бащата беше категоричен, че няма да позволи те да учат, че няма смисъл от образование и че с него или без него все ще си живеят в мизерия. Опитвахме се да му обясним, че при тези мизерни условия на живот и ако не запише децата си в училище, рискува в един момент социалните служби да му ги отнемат. А и живеейки по този начин, той не допринася за развитието им.

Трудна беше комуникацията между нас и бащата. И затова и дълго продължи нашата среща със семейството. В края на разговора ни бащата видимо се успокои и обеща да си помисли върху нашия разговор. Разбрахме се да посетим семейството отново след няколко дни.

При второто ни посещение при семейството разговорът ни беше спокоен и бащата сподели, че са обсъждали възможността децата да учат, но че те нямат средства, за да осигурят всичко необходимо за училище. Семейството се изхранва от събиране на билки, на плодове и на орехи. Нямаат постоянни приходи. Нямаат и лични документи, което не им позволява да кандидатстват за социално подпомагане. А и се оказа, че семейството не са жители на Пещера, преди няколко

години са дошли от близкия град Батак и нямат регистрация. А и жилището не бе в регулация. Децата бяха видимо въодушевени, че и те ще ходят на училище.

Какво предприехме:

- Придружихме децата и майката до Поликлиниката в гр. Пещера, за да се извършат необходимите имунизации и прегледи.
- Проведохме среща с ръководството на две училища в гр. Пещера с цел записване на децата в училище.
- Проведохме многократни срещи с представителите на ДСП, гр. Пещера за изследване на възможностите за подкрепа на семейството.
- Придружихме представителите на ОЗД – Пещера, за да се запознаят със случая и да се предприемат мерки за предоставяне на подкрепа в семейна среда.
- Проведохме и редица срещи с представители на Община Пещера за възможности за подкрепа на децата и техните родители.
- Организирахме и проведохме дарителска кампания с цел набиране на дрехи, обувки и храна за подпомагане на семейството.
- Потърсихме съдействие и на експерти от образованието, социалните и здравните служби от Междусекторния екип за въздействие, създаден по проект „Да докоснем недосегаемите“ към Център „Амалипе“.

Многократно посещавахме семейството и успяхме да убедим родителите, че най-доброто за децата им е да бъдат записани в училище. Така двете най-големи деца тръгнаха за първи път на училище съответно на 11 и 10-годишна възраст. Поради неуредици с актовете за раждане се забави записването на двете по-малки деца. Няколко седмици по-късно на училище бяха записани и те.

Продължихме с дарителските акции и подкрепата на децата и семейството. Модераторите съвместно с учителите работим по посока адаптацията им в училище. Включихме децата в различни дейности към Центъра и в изработката на материали по кампаниите, които провеждаме. Работата ни ще е продължителна и изисква обединяването на усилията на различни институции за превенция и закрила.

Център за развитие на общността „Барабери“ – Солун

„Барабери“ означава „заедно“ на ромския диалект, който се говори от ромската група *фичири*, които населяват Солун в Гърция. Всъщност думата има турски произход и показва, че ромският език, който се говори от ромите *фичири* (които са бивши мюсюлмани), е приел също така и много турски и гръцки думи.

Центърът *Барабери* е създаден в ромската общност (махала) Дентропотамос, на 6 км от центъра на град Солун. Центърът е създаден в помещенията на Асоциацията за ромски жени в Дентропотамос. За екипа на Центъра бяха избрани две жени модератори, които бяха обучени и наети на работа.

Центърът развиваше широк набор от дейности главно сред ромските жени и децата от маргинализирани семейства.

„Кино вечери“: видео прожекции в Барабери за деца и младежи

Целевата група за тази дейност бяха децата на т. нар. „фичири“, които живеят в колиби в предградията на квартала. Като цяло техните деца не желаят да се включат в никаква дейност, която се случва извън техния регион: дори ако това означава, че те трябва да отидат 500 м по-нататък до БАРАБЕРИ центъра. В същото време за общностните модератори беше важна задача да ги накарат да искат да участват в дейности извън *махалата* (квартала), за да се избегне сегрегацията и маргинализацията.

Имаше опити от страна на модераторите да организират предварително уредени срещи за видеопрожекциите, така че децата да се мотивират сами. Тези срещи бяха организирани два пъти и никой не дойде. Това, което проработи накрая, беше модераторите да вземат децата от техните квартали. След което проблемът беше големият брой деца, които искаха да се присъединят и които не можеха да се поберат в центъра.

Затова киновечерите бяха разделени в два дни и така всички най-накрая успяха да им се насладят. Беше показано църково представление от Цирк Дьо Солей „Ка“.

Вечер на ромското изкуство

Инициативата за вечер на ромското изкуство беше подобна на Рома Прайд, организиран от ЦРО в България. Тя имаше за цел да покаже богатството на ромската култура на мнозинството от населението. Вечерта на циганското изкуство беше организирана в Блок 33, което е чудесно място и на което често се организират концерти. Имаше традиционна ромска музика от ромски музиканти, „Кимениотес“ и „БОГХАЛЕ“ и известният ромски певец Костас Илиоу. Ромските танци очароваха хората. Момичетата и жените, които танцуваха, бяха на възраст между приблизително 13 до 45 години. Жените носеха традиционни ромски дрехи с много богати цветове.

Фотоизложба (на ромски фотографии от града) позволи на хората да научат повече за ромския живот и култура. Снимките бяха от ромските общности Дентропотамос, Агия София и Перайя. Друга част от празненствата, която получи вниманието на всички посетители, беше прожектирането на документалния филм „OTE KAI BESAV“ (където живея), което даде възможност да се влезе в къщата и живота на тези хора. На мястото, където се провеждаше фестивалът, беше направено представяне на ромска къща, която показваше какви са били къщите в миналото. Като допълнение, имаше изложба на ромски деликатеси, направени от доброволки. Присъстващите бяха развълнувани от храната. Те харесаха целия процес, който им позволи да присъстват на традиционен начин на готвене.

Между 200 и 250 души присъстваха на музикалното събитие. Всички харесаха танците, песните и научиха повече за ромите и тяхната култура. Това даде възможност на хората да се запознаят с къщите и живота на ромите.

Подобряване на здравето

Здравният статус на ромите от Дентропотамос е сериозно предизвикателство, тъй като е значително по-нисък в сравнение с този на мнозинството гърци. Ето защо общностните модератори вложиха значителни усилия за дейности с цел подобряване достъпа до качествен здравни услуги.

Центърът организира здравни беседи на тема „Здравословно хранене и здравословна храна“. Те бяха представени в началното

училище на общността от диетолози. 25 ученика на възраст от 7 до 19 години присъстваха на лекциите. На лекцията „Цитонамазка и мамография“, представена от акушерки и гинеколог от местния здравен център, присъстваха 12 жени на възраст 20 до 50 години. На лекцията „Ваксини и детски болести“, представена от лекари-доброволци от „Лекари на света“, присъстваха 7 жени на възраст от 20 до 40 години, всички те майки или вече баби.

Центърът организира също лекарски посещения. „Лекари на света“ посетиха 3 пъти центъра за безплатни изследвания на жителите на общността. Сред прегледаните имаше също и жени, вероятни жертви на насилие, които помолиха лекарите за възможност за посещение на психиатри в техните семейства, които да поговорят с техните съпрузи. Лекарите осъществиха посещения от врата на врата и също така предложиха на жените периодични срещи и безплатни прегледи при психиатри в кабинетите на „Лекари на света“.

Център за развитие на общността – Търгу Муреш

Муреш е област в Румъния с най-висок процент ромскоговорящо население. Ромското население там е близо 10% и се състои от няколко различни групи. Някои от тях, като напр. *Габор*, са консервативни и традиционни, те носят своите традиционни ромски дрехи и също така поддържат определени патриархални навици, като например ранните бракове. Много роми в региона говорят три езика – ромски, унгарски и румънски.

Центърът за развитие на общността, създаден от Лига про Европа, беше разположен в Търгу Муреш. Той работи с ромски общности от Банд и Апалина. След конкурс бяха назначени двама общностни модератори – Александра Берчи и Регина Молдован.

Кампании за борба с ранните бракове

Тъй като ранните бракове са сериозен проблем сред някои от ромските групи в областта Муреш, Центърът за развитие на общността организира кампания за превенция на ранните бракове. Тя включваше разнообразен набор от заинтересовани страни: ромски лидери, директори на училища и учители, социални работници, екс-

перти в областната администрация и други. Бяха организирани многобройни събития, като например:

- На 20 февруари 2012 г. беше организирано теренно пътуване на общностните модератори за разпространяване на публикувани материали и срещи с неформални лидери общността Апалина, където традиционните ранни и насилствени бракове, както и отпадането от училище се често срещани поради ситуацията на бедност. Модераторите се срещнаха със Заместник-кмета на община Регин, за да включат институцията в ползотворни дейности за развитие на общността. Те планираха съвместно всички последващи събития с кампанията за превенция на ранните бракове.

- На 2 март 2012 г. беше проведена подготвителна среща в общността Петелеа с местните власти и ромските лидери за подготовка на срещата с учениците и родителите им.

- На 9 март 2012 г. в едно от училищата в Петелеа беше организирано общностно събитие с участието на ромски деца от училището, учители и родители, на което присъстваха 30 човека. Разгледаните теми бяха: недостатъци на ранните бракове и важноста на образованието.

- На 10 март 2012 г. беше проведена подготвителна среща с местната администрация на Санджорджу де Муреш за организиране на семинар с ученици, учители и родители от ромската общност.

- На 23 март 2012 г. беше организиран семинар в училището на Санджорджу де Муреш с 25 ученика, техните учители и родители относно недостатъците на ранния брак и важноста на образованието. По време на тези посещения публикуваните материали бяха разпространени в общността.

- На 6 април 2012 г. беше осъществена среща с представителите на религиозните вероизповедания в град Сагишуара относно влиянието на църквата в ромските общности и тяхната роля в спирането на ранните бракове и подкрепяне на местното развитие.

- На 21 април 2012 г. беше организиран семинар в училище „Серафим Дуицу“ с участието на 25 ромски ученици и психолога на училището за борба с ранните бракове и отпадането от училище.

Национални граждански кампании

Освен ежедневните дейности по разрешаването на конкретни случаи, теренна работа и организирането на общностни събития, Центровете за развитие на общността проведоха и множество кампании. Тяхната цел бе да запознаят широката общественост с приноса на ромите в националната и европейската култура, както и да помогнат за преодоляването на антиромските стереотипи и предразсъдъци.

Ден на ромската култура и гордост – РОМА ПРАЙД

На 24 септември 2011 г. криминален конфликт между ром и българин в с. Катунца, област Пловдив бе последван от антиромски демонстрации и изстъпления в цялата страна. Реална бе опасността *един криминален конфликт да прерасне в етнически*. По време на събитията в Катунца ромските махали в страната живееха в състояние на страх и паника. **Хиляди ромски деца бяха спрени от училище** и стотици роми не ходеха на работа от страх от саморазправа с тях. Най-потърпевши се оказаха ромите, които учеха и работеха извън ромските квартали.

Общностните модератори от Центровете за развитие на общността в общините Бяла Слатина, Етрополе, Пещера, Нови Пазар, Камено и Павликени в тези дни бяха проводници на диалога и толерантността между институции, местна власт и местното население. Модераторите бяха в непрекъснат контакт с ромското население. Благодарение на наистина адекватната реакция на модераторите от Центровете и на отговорните институции, в съответните общини учебните занятия бяха своевременно възобновени, на хората от ромските махали беше осигурена закрила.

Една седмица след събитията в Катунца, в отговор на насилието в страната, беше проведена Гражданската инициатива „Рома Прайд – Денят на ромската гордост“. Кампанията премина под наслов: „Имам една мечта: да учим и живеем заедно“.

В рамките на кампанията в цялата страна на 1 октомври бяха организирани поредица от събития, сред които изложби, раздаваха се цветя, детски рисунки и **есета, написани от ромски ученици и призоваващи към мир и разбирателство**. От октомври 2011 г. тази

инициатива се отбелязва всяка година, като се превърна в един от символите на Центровете за развитие на общността, а също и като очаквано и обичано събитие от всички жители на съответните населени места. Инициативата е заложена и в общинските планове за местно развитие и с това се признава за ежегоден общностен събитие.

Ден на майчиния език

През месец февруари 2012 г. Центровете в шестте пилотни общини по проекта в България организираха отбелязването на Европейския ден на майчиния език. Модератори от центровете организираха ученици, учители, представители на общинската власт и на местната общност от шестте общини за провеждане на инициативата. Събитията по повод Деня на майчиният език се проведоха в сградите на съответните общини. Бяха изработени големи постери, на които всички граждани можеха да нарисуват ръката си и в нея да запишат на своя майчин език своето лично послание към своите съграждани.

Не случайно за място на провеждането беше избрана сградата на съответната община – за да се покаже значимостта на всеки един език и да се демонстрират прояви на уважение, търпимост и толерантност. Инициативата си постави няколко цели: насърчаване на многоезичието; да се осведоми местната общност за важността от изучаването на чужди и майчини езици и да се насърчи разнообразието на обхвата на изучаваните езици; да насърчи изучаването на чужди и майчини езици във всяка възраст; да се популяризира богатото езиково и културно разнообразие в Европа и да се повиши нивото на межкултурното разбирателство.

16 ноември – ДЕН НА ТОЛЕРАНТНОСТТА

Под мотото „Толерантност означава да се уважаваме“ на 16 ноември 2012 г. бяха организирани общностни събития от Центровете за развитие на общността в Бяла Слатина, Етрополе, Пещера, Нови Пазар, Павликени, Велико Търново и Камено.

Във всички населени места, пред сградите на съответната Община, бяха поставени постери, на които гражданите и гостите на населените места бяха приканвани от местни активисти да оставят своите

послания и пожелания за уважение и обич между хората. Младежи, доброволци към Центровете за развитие на общността, раздаваха на минавачите червени сърца с послания за толерантност. Червените сърца – символ на обичта между хората с послание за уважение и приемане на другия, и усмихнатите млади хора с протегнатата ръка със сърце успяха да превърнат иначе студения и мрачен ден в ден, сгрян от топлина, човечност и доброта. Едновременно с кампаниите пред местните общини в някои от местните училища бяха проведени дискусии „Толерантност означава да се уважаваме“, след което ученици, учители и родители оставиха своите послания.

Ето и част от посланията:

„Толерантността не може да дойде от само себе си, ако не я пожелаем. Когато сме толерантни помежду си, в този свят не би трябвало да има различни, защото всички сме равни – без значение какви сме, каква религия изповядваме, дали сме бедни или богати.“

„Слънцето свети на всички.“

„Бъди в живота човек и обичай всички хора край теб!“

ГЛАВА 4

ДЕЙНОСТИ ЗА РАЗВИТИЕ НА РОМСКАТА ОБЩНОСТ В КОНТЕКСТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ СТРАТЕГИИ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА РОМИТЕ: ОСИГУРЯВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКО ВНИМАНИЕ

Изпълнението на проекта „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“ съвпадна с процеса на подготовката на Националните стратегии за интеграция на ромите в Европейския съюз. На 5 април 2011 г. Европейската комисия публикува комюнике “Рамка на ЕС за национални стратегии за интеграция на ромите”. През юни 2011 г. тя беше одобрена от Европейския съвет. Комюникето изискваше всички страни-членки на ЕС да подготвят/актуализират своите Национални стратегии за интеграция на ромите и бяха заложени определени изисквания за тези документи. Нещо повече, предложението за нови наредби за Европейските фондове, публикувани от Европейската комисия на 6 октомври 2011 г., включваше съществуването на НСИР като предварително изискване пред всички страни-членки на ЕС. До март 2012 г. всички държави от ЕС (освен Малта) подготвиха и одобриха своите НСИР.

Проектът „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“, както и други инициативи на гражданското общество, подготвиха детайлен набор предложения за насърчаване на теренната работа в ромската общност, в частност на Центровете за развитие на общността в съответните Национални стратегии за интеграция на ромите и Планове за действие. Използването на тези предложения би подобрило необходимото политическо внимание за заздравяване на теренната работа на

местно ниво в ромската общност чрез използване на подхода за общностно развитие.

Партньорите на проекта организираха различни застъпнически дейности за гарантиране на включването на подхода за общностно развитие в НСИР в България, Румъния и Гърция. Успехът беше различен, тъй като се различаваше и процесът за консултация и включване на НПО-та и ромската общност в подготовката на документите. По-долу предоставяме случая за България, тъй като той е показателен за множеството възходи и спадове в процеса на подготовка, разнообразните форми на включване на НПО-та и различните начини за внедряване на подхода за общностно развитие.

Цялостният набор от документи за интеграция на ромите

След дълъг и противоречив консултационен процес българският Министерски съвет прие Национална стратегия на Република България за интегриране на ромите (НСИР) и План за действие (ПД) на 21 декември 2011 г. (Решението на Министерски съвет беше публикувано в началото на януари: 1/05.01.2012 г.) Следвайки предложението на ромските НПО-та, Стратегията беше също така обсъдена в Парламента и одобрена с Решение на Народното събрание на 1 март 2012 г. По този начин България одобри за първи път документа за интеграция на ромите с решение на Парламента, което беше значима стъпка напред, тъй като всички предишни програми за интеграция на ромите бяха приети с актове на изпълнителната власт.

НСИР изискваше всички общини в България да подготвят и приемат Годишни общински планове за интеграция на ромите. През втората половина на 2012 г. Националният съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси (НССЕИВ) като контактна точка за НСИР постави началото на процес за подготовка на Общинските планове. Необходимостта от него беше обявена по време на конференцията „Национална стратегия за интеграция на ромите – поглед към следващия програмен период“, организирана от Център „Амалипе“, Министъра за европейските фондове г-н Дончев и

НССЕИВ на 15 юни. През октомври и ноември бе осъществено пилотно пробно упражнение в 3 общини в Софийска област: Ихтиман, Долна Баня и Сливница, които изготвиха своите Общински планове за интеграция на ромите за 2013–2014 г., същевременно Областната стратегия на София-област за интеграция на ромите 2013 – 2020 г. също беше подготвена и одобрена. Това упражнение беше направлявано от Секретариата на НССЕИВ с участие на всички съответни областни и общински институции, НПО-та и ромски активисти. Център Амалипе и Центровете за развитие на общността в Долна Баня и Етрополе бяха сред най-активните участниците в процеса.

На 15 ноември 2012 г. Заместник министър-председателят и Председател на НССЕИВ издаде пакет инструкции за подготовка на Общински планове и областни стратегии за интеграция на ромите. Пакетът съдържаеше също образец на необходимите документи. Инструкциите предвиждаха двуетапен процес:

- подготовка на Общински планове за 2013– 2014 г.: до края на януари 2013 г., по-късно този краен срок беше удължен до края на февруари 2013 г.;
- подготовка на Общински планове за 2015–2020 г.: до края на 2014 г.

До края на февруари 2013 г. почти всички общини в България подготвиха и одобриха своите Общински планове за интеграция на ромите. Всичките 28 области одобриха Областни стратегии.

Като част от цялостния набор документи за интеграция Център „Амалипе“ предложи специално Приложение „Програми за изпълнение за НСИР“ и като резултат на предложенията на голяма група ромски НПО, събрани по време на четири национални конференции, организирани през октомври 2011 г. Приложението съдържаеше програми с предвидено финансиране от държавния бюджет и Европейските фондове (главно ОПРЧР и ОПРР). По този начин се гарантираха средствата необходими за изпълнение на НСИР.

Съдбата на това Приложение е твърде показателна. То беше предложено от ромските НПО-та в работната група, която подготвяше НСИР през 2011 г. Въпреки това обаче то не беше одобрено (нито отхвърлено) от Министерския съвет и неговият статус беше доста неясен. През 2012 г. Амалипе и други ромски организации се

опитаха да повдигнат въпроса за състоянието на Приложението и предприеха застъпнически дейности за неговото одобряване. Най-накрая то беше актуализирано и одобрено в края на февруари 2013 г. от Междуведомствената работна група за ресурсно обезпечаване на ромската интеграция. Приложението е разделено на две части: програми през текущия програмен период и програми в новия програмен период (2014–2020). То съдържа 45 предложения за програми, които ще бъдат финансирани от Европейските фондове (Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, Оперативна програма „Регионално развитие“, Оперативна програма „Наука и образование“, Оперативна програма „Добро управление“ и Програмата за развитие на селските райони), държавния бюджет, финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Българо-швейцарската програма.

Предприети застъпнически дейности

Участие в подготовката за Националната стратегия за интеграция на ромите: Процесът за подготовка на Националната стратегия за интеграция на ромите в България започна през юли със Заповед на Министър-председателя № 185/22.07.2011 г. за формиране на Работна група за НСИР. Според заповедта Националната стратегия трябваше да бъде подготвена от Работната група, която включваше представители на всички съответни институции с изпълнителна власт (на ниво експерти, а не на политическо ниво) и ромски НПО-та. Всички организации, които подкрепяха Центровете за развитие на общността в България (Център Амалипе, Свят без граници, Нов път и други) бяха включени в групата, както и определени други ромски организации. Беше предвидено, че Националният съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси ще надзирава целия процес за подготовка на Стратегията. Ромските организации взеха активно участие в работата на Работната група. В някои подгрупи, например в групата за образование и здравеопазване, ромските активисти бяха основна движеща сила.

Национална конференция „Добри практики за социални услуги в ромската общност“ – конференцията беше организирана през октомври 2011 г. от Нов път – Хайредин (една от организациите, подкрепящи Центровете за развитие на общността) с подкрепата на Център Амалипе и целяща застъпничество за внедряването на практиката на ЦРО в Националната стратегия за интеграция на ромите. Над четиридесет експерти и политици, представители на водещи ромски НПО-та, национални, регионални и местни институции взеха участие в конференцията. Сред тях бяха представители на всички ключови институции, ангажирани в подготовката на стратегията: Секретариатът на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси, Министерството на труда и социалната политика, Националната агенция по заетостта, Държавната агенция за социално подпомагане, представители на общинската власт. Ключовите организации, които участваха в работната група за подготовка на НСИР, също взеха участие в събитието. Конференцията беше проведена на 27 октомври (четвъртък) във Враца. Опитът на ЦРО беше представен от модераторите от Бяла Слатина и от Деян Колев, ръководител на проекта. Всички участници се съгласиха, че опитът е обещаващ и се споразумяха за неговото внедряване в Националната стратегия за интеграция на ромите.

Национален форум „Националната стратегия на Република България за интеграция на ромите (2012 – 2020 г.) – един поглед в следващия програмен период“: Форумът беше организиран от Център АМАЛИПЕ, Заместник министър-председателят и Председател на НССЕИВ Цветан Цветанов и Министърът за Европейските фондове Томислав Дончев. Събитието беше политически форум на високо ниво и на него присъстваха Министърът за управление на европейските фондове Томислав Дончев, Министърът за Регионално развитие Лиляна Павлова, Министърът на здравеопазването Десислава Атанасова, Заместник-министърът на труда и социалната политика Зорница Русинова, Заместник-министърът на образование Петя Евтимова, Заместник-министърът на земеделието Светлана Боянова, Ръководителят на представителството на Европейската комисия в България Зинаида Златанова, Председателят на националното

сдружение на общините Тодор Попов, областни управители на 24 региона, представители на НПО-та от Комисията за интеграция на ромите към Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси и други.

Осигуряването на ресурси за Националната стратегия за интеграция на ромите чрез Европейските фондове и планирането на политика за интеграция на общинско и регионално ниво бяха основните теми, обсъдени по време на форума. Пленарните сесии очертаха стъпките, които трябваше да се предприемат за практическото изпълнение на НСИР – свързване с Европейските фондове на национално ниво и започване на конкретни дейности за изпълнение на общинско и областно ниво. Форумът също така очерта и формите на партньорство между ромските НПО-та и държавните институции за изпълнение на Стратегията.

По време на конференцията бяха обявени идеята за подготовка на набор от стандартизирани интервенции за интеграция с методология и финансов стандарт (като например Центровете за развитие на общността и др.), както и идеята за подготовка на местни/ общински планове за интеграция на ромите.

Участие в подготовката на общинските планове за интеграция на ромите: От юни 2012 г. Центровете за развитие на общността и Амалипе започнаха процес за участие в подготовка на Общинските планове за интеграция на ромите. През юни 2012 г. беше организирано обучение на местни активисти във всички общини за информирането им, за предлагане на идеи за Общински планове и за тяхното ангажиране в процеса. В края на юли беше организиран специален лагер за общински служители, други заинтересовани страни (училищни директори, общопрактикуващи лекари), ромски лидери и Модератори в общностите от ЦРО. Те бяха информирани за нуждата от подготовка на Общинските планове за интеграция на ромите и започнаха съвместно да обсъждат идеи как да организират процеса на общинско ниво.

През септември Модераторите в общностите от ЦРО организираха местни срещи в най-големите села в 11 общини, в които Амалипе

имаше ЦРО с цел информизиране на местните общности и тяхното включване.

Този процес за участие даде добри резултати. Една от двете общини – Долна баня, беше включена в пилотно упражнение за подготовка на Общински планове, организирани от контактните точки на НСИР през октомври – ноември 2012 г. и беше посочена като най-добрия пример за подготовка на Общинските планове за интеграция на ромите. В 9 от 11 общини с ЦРО общностите бяха активизирани и успяха да повлияят на процеса. Като допълнение, Център Амалипе подпомогна много други общини, както и областни управители при подготовката на Общинските планове за интеграция на ромите и Областните стратегии за изпълнение на НСИР. В резултат на това тези документи включиха подхода за общностно развитие и ЦРО.

Участие в Междуведомствената работна група за ресурсно подпомагане на интеграцията на ромите: Работната група за ресурсно подпомагане на интеграцията на ромите беше предложена от Амалипе и други ромски организации в процеса на подготовка на НСИР и беше официално създадена със заповед на Министър-председателя Р-193/02.08.2012 г. Групата е създадена на политическо ниво: тя е председателствана от Министъра за Европейските фондове и се състои от Заместник-министри и изпълнителни директори, които председателстват Управляващите и междинните звена на различни оперативни програми. Това е важно предимство и предпоставка за вземане на важни политически решения. Друго важно предимство е, че Групата включваше също представители на ромски НПО-та, избрани след специална процедура за номиниране. По този начин ромското участие в тази Група на политическо ниво беше гарантирано.

След нейното създаване Групата започна активна работа в две важни насоки:

- осигуряване на стандартизирани инструменти за интеграция: идеята за подготовка на методология и финансов стандарт за няколко модела, наречена „Интеграционни интервенции“ беше предложена от ромските НПО-та и одобрена от Групата. Като допълнение, по време на сесията на 11 декември 2012 г. Групата одобри първите две интеграционни интервенции, и по-конкрет-

но Общностния Център и Интервенция за намаляване на ранното отпадане от училище. Ще бъдат изготвени методология и финансови стандарти за тези интервенции, както и за още няколко. След това ще бъде осигурено финансиране за тяхното конкретно прилагане с подкрепата на ОПРЧР, ОПРР, ПРСР; – актуализация и одобряване на Приложението „Програми за изпълнение на НСИР“: както беше посочено по-горе, Приложението е най-конкретната част за НСИР и има за цел осигуряване на необходимите финансови ресурси за неговото изпълнение.

Подходът за общностно развитие в документите за интеграция на ромите

Националната стратегия на Република България за интеграция на ромите и цялостния набор от интеграционни документи, които я придружават, не могат да бъдат оценени еднозначно. Някои от техните части са много по-добре разработени от други, които отразяват противоречивия и същевременно включващ начин на тяхната подготовка. Като цяло Стратегията прилага подход, който следва принцип 2 – Специфична, но не изключена насоченост (Specific but not exclusive targeting) към обекта на въздействие, от Десетте основни принципа за приобщаване на ромите, одобрени от Съвета на Европейския Съюз. Тя залага национални цели в шест сфери (образование, здравеопазване, жилищни условия, законност и антидискриминация, култура и среда), които са продължение на основните приоритети от съществуващите документи за интеграция на ромите и са признати от заинтересованите страни, които работят за интеграцията на ромите. В същото време поставените цели на интеграцията и възможните дейности са многобройни и без ясен акцент, който да набляга на необходимостта от Общински планове за интеграция на ромите с ясни приоритети.

Благодарение на застъпническите дейности, развити от ромските организации, НСИР и следващите интеграционни документи включват определени елементи за общностно развитие и създават предпос-

тавки за изпълнение на широк набор дейности за развитие на общността:

- ЦРО са официално признати като успешна практика и включени в Националната стратегия за интеграция на ромите: като допълнение, Стратегията също прилага подхода за общностно развитие.
- Междуведомствената работна група за ресурсно обезпечаване на ромската интеграция, председателствана от Министъра за Европейските фондове, одобри специална Интеграционна интервенция „Общностен център“ и за нея ще бъдат изготвени методология и финансов стандарт. Това е важна предпоставка за по-нататъшно разширяване на практиката на ЦРО, тъй като това са шансовете за установяване на Центрове във всички общини, където са необходими.
- Планът за действие „Програми за изпълнение на НСИР“, одобрен през февруари 2013 г., съдържа програма за създаване на ЦРО в цяла България. След това ще бъдат осигурени определени финанси за създаване на Центрове във всички общини, където са необходими.
- Като допълнение са включени възможности за подкрепа на ЦРО в работния вариант за следващата Оперативна програма за Развитие на човешките ресурси.

ДЕЙНОСТИТЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА РОМСКАТА ОБЩНОСТ В КОНТЕКСТА НА НОВИЯ ПРОГРАМЕН ПЕРИОД 2014–2020: ПОДСИГУРЯВАНЕ НА ФИНАНСОВА УСТОЙЧИВОСТ

В рамките на проект „Насърчаване на теренната работа в традиционни и маргинализирани групи на ромската общност“, както и на други граждански инициативи, бяха разработени цялостни предложения за включване на темата за теренната работа в ромска общност, в частност – за подкрепа на Центровете за развитие на общността в документите за усвояване на средствата от европейските фондове през новия програмен период. Включването на ромската интеграция в Договора за партньорство, в оперативните програми и Програмата за развитие на селските райони ще гарантира ресурси и политическо внимание, така необходими за насърчаване на теренната работа в ромска общност чрез използването на подхода за общностно развитие. Това е огромна възможност – пред държавите-членки и пред Европейския съюз – да постигнат включващ растеж (inclusive growth), развивайки човешкия потенциал на своите граждани от ромски произход.

Препоръките по-долу са изготвени съобразно българския контекст. Подобни препоръки могат и трябва да се изработят и в другите държави с многобройно ромско население.

Препоръки към дизайна на новата ОПРЧР

На 6 октомври 2011 г. Европейската комисия публикува предложение за нов Регламент на ЕСФ. Въпреки че Предложението предстои да бъде обсъдено и гласувано от Европейския парламент и Евро-

пейския съвет, което може да доведе до сериозни промени в текста му, то задава основните насоки за изработването на новите програми, съфинансирани от ЕСФ.

Определено може да се твърди, че проекто-регламентът на ЕСФ ще постави на ново, по-високо ниво темата за използването на европейските фондове за дейности, целящи интегрирането на ромите. Няколко са важните предложения в тази насока:

- Чл. 4, ал. 2 изисква: „Най-малко 20% от общите ресурси по линия на ЕСФ във всяка държава-членка се отпускат за тематичната цел „Насърчаване на социалното приобщаване и борба с бедността“.
- Чл. 3, ал. 1, т. В предлага специфична област на интервенция „интеграция на маргинализирани общности като ромите” в рамките на приоритетна ос „Насърчаване на социалното приобщаване и борба с бедността”: следва да подчертаем, че ромите са единствената етническа група, изрично упомената в Регламента. Предложението за таргетирана интервенция, подпомагаща ромската интеграция, е уникално и изключително позитивно – то дава ясен сигнал за необходимостта от използването на таргетиран подход.
- Чл. 4, ал. 3 въвежда изискването за тематична концентрация на интервенциите: „по отношение на по-слабо развитите региони държавите-членки концентрират 60% от отпуснатите за всяка оперативна програма средства върху максимум четири инвестиционни приоритета...”: т.е. при приемането на тази част от Регламента (която очаквано е доста оспорвана), България ще трябва да концентрира 60% от ресурсите на новата ОПРЧР върху 4 области на интервенция.
- Чл. 6 дава широка основа за по-ефективното участие на НПО в реализирането на програмите, съфинансирани от ЕСФ: ал. 1 позволява „Участието на социалните партньори и другите заинтересовани страни, по-специално неправителствените организации, в изпълнението на оперативните програми, както е посочено в член 5 от Регламент (ЕС) № [...], може да бъде под формата на глобални субсидии...”. В допълнение, ал. 3 изисква „За да се поощрява подходящото участие на неправителстве-

ните организации и техният достъп до действията, подкрепяни по линия на ЕСФ, по-конкретно в областта на социалното приобщаване, равенството между половете и равните възможности, управляващите органи на дадена оперативна програма ... гарантират отпускането на целесъобразно количество ресурси от ЕСФ за изграждане на капацитет по отношение на неправителствените организации.“

- Изключително важно е, че чрез новите регламенти на структурните фондове се въвеждат и т. нар. „условности“ – ако те бъдат приети от Европейския съвет, разбира се. Част от тях е изискването всяка държава да има одобрена Национална стратегия за интегриране на ромите, в съответствие с Рамката на ЕС за НСИР, оповестена на 5 април 2011 г.

Вземайки в предвид тези положения от проекта за Регламент на ЕСФ, както и факта, че от 1 март 2012 г. България за първи път има национален стратегически документ за интеграция на ромите, одобрен от Народното събрание, е необходимо новата ОПРЧР да предостави възможност за финансиране на политиките за ромска интеграция, в частност – на изпълнението на Националната стратегия за интегриране на ромите. С тази цел е необходимо:

Включване на Инвестиционен приоритет „Интеграция на маргинализирани общности като ромите“ и превръщането му в един от четирите основни приоритети на тематична концентрация: Посоченият приоритет следва да предостави ресурси и средства за изпълнение на Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите (приета с Решение на Народното събрание от 01.03.2012 г.). Поради това следва да е основен инвестиционен приоритет по Приоритетна ос „Намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване“, или да бъде обособен като отделна Приоритетна ос.

Примерните дейности към този Инвестиционен приоритет биха могли да включват:

- интегрирани интервенции, комбиниращи образование, заетост, социални услуги и здравни услуги;

- активизиране на местните ромски общности за участие в прилагането на интеграционни интервенции;
- формиране на публично-частни партньорства за изпълнение на Общински планове за интеграция на ромите и Областни стратегии за интеграция на ромите: Съгласно Националната стратегия за интегриране на ромите всяка община трябва да изготвя ежегодно Общински план за интеграция. ОПРЧР ще предостави възможност тези планове да бъдат изработени и управлявани по начин, подобен на Стратегиите за местно развитие (подход ЛИДЕР от ПРСР): с участието на НПО, администрацията и бизнеса в съответната община и с реалното ангажиране на местната общност;
- изпълнение на Общински планове за интеграция на ромите и Областни стратегии за интеграция на ромите;
- прилагане на Секторни и Междусекторни Интеграционни Интервенции (СиМИИ): Интеграционните интервенции са типове интервенции, които следват ясно определена методология и финансов стандарт. Такива са например Здравно-социалните центрове, здравните медиатори, десегрегационните инициативи, Центровете за развитие на общността и др. (по-подробно описание виж по-долу);
- методологическа и организационна подкрепа за прилагането на интеграционни интервенции, Общински планове за интеграция на ромите и Областни стратегии за интеграция на ромите.

Включване на ромите като целева група, както и на примерни дейности за ромска интеграция и в други инвестиционни приоритети.

Включване на Глава „Сфери на действие по отношение на ромската общност“ в новата ОПРЧР и определяне на ясни индикатори и индикативен бюджет за изпълнение на мерките от тази глава: Това ще еманципира насочването на средства за интеграция на ромите от политическата конюнктура и ще създаде по-сигурни предпоставки за изпълнението на индикаторите за въздействие в ромска общност.

Създаване на предпоставки за участие на най-уязвимите региони и групи: би могло да се постигне чрез различни средства като определяне на специфични схеми, насочени изцяло към най-уязвимите региони и микрорегиони; предоставяне на техническа помощ за повишаване на капацитета за усвояване на европейските фондове и т.н. Това следва да бъде регламентирано в текста на ОП РЧР.

Създаване на предпоставки за включване на организациите, работещи в ромска общност, като конкретен бенефициент по някои от схемите: изпълнението на ОПЧРЧ ще бъде по-успешно при по-активно участие на ромските организации. Определянето им като конкретен бенефициент по част от мерките, таргетиращи ромите и делегирането на по-мащабни проекти на ромски организации (по аналог с делегираните средства по ос 2 на социалните партньори през настоящия период), ще направи ОПРЧР по-ефективна по отношение на ромите. По същество това е императивно необходимо, имайки предвид малобройността и ниския капацитет на институциите, отговарящи за процеса на интеграция.

Включване на институциите, ангажирани с процеса на ромска интеграция, като конкретен бенефициент в новата ОПРЧР: понастоящем такива институции са Националният съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси / Секретариата на НССЕИВ, както и Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (структура на Министерство на образованието).

Включване на Инвестиционен приоритет „Изграждане на капацитет на заинтересованите страни“, чрез който да бъде заделен ресурс за изграждане на капацитета на институциите, ангажирани с процеса на ромска интеграция, както и на НПО: Сред примерните дейности на този приоритет следва да бъдат включени:

- подкрепа за изграждане на капацитет на неправителствените организации да реализират съвместни дейности с институциите от областта на заетостта, образованието или социалната сфера;
- изграждане на капацитет на неправителствените организации, работещи в маргинализирани общности като ромите, за изграждане-

то на публично-частни партньорства с цел изпълнение на политиките за интеграция на местно, регионално и национално нива.

Препоръки за определяне на Секторни и Междусекторни Интеграционни Интервенции

Идеята за определянето на Интеграционни интервенции надхвърля обхвата на ОПРЧР и се отнася до цялостното формулиране и изпълнение на политиките за ромска интеграция, както и до тяхното устойчиво финансиране чрез държавния бюджет, ОПРЧР, ОПРР, ПРСР и други програми. Описанието на идеята за определяне на Интеграционни интервенции е приложено в отделна глава.

Включване на предизвикателствата, свързани с интеграцията на ромите в ОПРР за следващия програмен период

Необходимо е в новата ОПРР въпросите, свързани с подобряването на жилищните условия на ромите и с инфраструктурата в ромските квартали, да бъдат заложени чрез подходящ анализ, мерки, примерни дейности и индикатори. За тази цел е нужно:

Гарантиране на участието на ромската общност в изработването на новата ОПРР

- Включване на представители на ромски НПО и експерти с опит в сферата на ромската интеграция в работните групи, изготвящи новата ОПРР.

- Провеждане на специални дискусии с ромски НПО, експерти и лидери по отношение на новата Програма.

- Необходима е също така дискусия в Междуведомствената група за ресурсно обезпечаване на ромската интеграция със средства от ЕС.

Обезпечаване на възможността (вкл. чрез заделяне на достатъчен финансов ресурс) за прилагане в национален мащаб на интегрирана интервенция за подобряване на жилищните условия на маргинализираните групи

Пилотната схема „Подкрепа за осигуряване на съвременни социални жилища за настаняване на уязвими, малцинствени и социално

слаби групи от населението и други групи в неравностойно положение“ има потенциала да създаде цялостен модел, приложим в голям брой общини. Необходимо е резултатите от тази пилотна мярка да бъдат обобщени и анализирани. С оглед на късното ѝ стартиране малко вероятно е това да се случи преди края на планирането на новата ОПРР. Въпреки това в новата програма е необходимо:

- да бъде заделен ресурс за подобна интегрирана интервенция, като се запазят основните ѝ характеристики – комбинация на „твърди“ и „меки“ мерки, кръстосано финансиране, антисегрегационен характер;

- необходимо е също така „твърдите“ мерки да комбинират не само строителство / реновиране на социални жилища, но и ремонт на образователна, социална и културна инфраструктура в кварталите, в които ще бъдат изградени социални жилища;

- в допълнение, необходимо е активизирането и участието на местните общности да бъде гарантирано чрез целенасочени дейности (напр. откриването на общностен център и др.).

Обезпечаване на възможността (вкл. чрез заделяне на достъпен финансов ресурс) за прилагане в национален мащаб на интегрирана интервенция за подобряване на жилищните условия и инфраструктурата в обособените ромски квартали

Наличието на обособени ромски квартали е обективен факт, който не може да бъде променен. Разсредоточаването на повечето от тях е практически невъзможно. Затова деконцентрацията и извеждането на групи от тези квартали следва да бъде допълнено с усилия за регулация, подобряване на инфраструктурата и жилищните условия в обособените ромски квартали.

Интегрираната интервенция в тази насока следва да съдържа елементите на описаната по-горе интервенция, като следва да бъде допълнена с:

- целенасочени дейности за облекчаване на физическата достъпност до останалите квартали и централните части на съответния град;
- реновиране на социалната и културната инфраструктура;
- „меки“ мерки за дегетоизация.

Въвеждане на „условности“, свързани с ромската интеграция

Необходимо е, аналогично на въвеждането на условности пред държавите-членки на ЕС, в национален мащаб да бъдат въведени условности пред общините, желаещи да участват в изпълнението на ОПРР. Част от тези условности би следвало да бъдат свързани с интеграцията на ромите, например:

- наличие на Общински план за интеграция на ромите / за изпълнение на НСРБИР;
- представяне на проектни предложения, използващи фондове от ОПРР за изпълнение на общинския план.

Въвеждане на делегирани бюджети за интервенции в квартали с маргинализирани групи

ПРОГРАМАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

По отношение на ПРСР 2014-2020:

- При разработването на ПРСР 2014–2020 да се анализира ромската общност като част от групите в неравностойно положение в селските райони и да се заложат допълнителни, специфични за програмата индикатори и количествени цели, таргетиращи ромите.
- Да се предвидят в индикаторите за мониторинг подходящи такива мониториращи въздействията на проектите върху ромската общност – брой ромско население, което се възползва от изградените обекти/съоръжения, или свързани с услуги – културни, спортни, свързани с използването на информационни и комуникационни технологии и др., брой на представители на общността, кандидатствали по мерки, свързани с развитие на земеделието и горското стопанство и др.
- Да се включат представители на ромски организации в работните групи за разработване на програмата и на по-късен етап в Комитета за наблюдение с цел ангажиране на ромските организации като активни партньори и участници и подобряване на възможностите за интеграция на ромите.

Цялостна политика за развитие на общността на местно ниво

Декларация от Международната конференция „Общностното развитие: ключ към интеграция на ромите“, София, 11 декември 2012 г.

Ние, представителите на неправителствени организации, независими експерти и институции, работещи за социалната интеграция на ромите,

Позовавайки се на следните факти:

- Защитата на човешките права и социалната интеграция на уязвимите групи са сред основните принципи на Европейския съюз.
- Ромите са най-голямото малцинство в Европа и интеграцията на ромската общност е една от основните стратегически задачи, пред които се изправят държавите-членки и Съюзът като цяло.
- Успешното интегриране на ромите среща много предизвикателства на национално и европейско равнище.

Някои от най-големите предизвикателства на национално ниво са:

- необходимостта от по-голяма ангажираност за целенасочени действия за интеграция на ромите (включително използването на фондовете на ЕС в това отношение);
- необходимостта от инвестиране на финансови ресурси в дейности за социално интегриране на ромите;
- необходимостта от развитие на подходяща административна инфраструктура в процеса на интеграция на ромите в повечето европейски страни;
- необходимостта от създаване на силен и многопластов механизъм за наблюдение на изпълнението на дейности за интеграция на ромите;
- необходимостта от реално участие на ромските организации и ромската общност като цяло в планирането, изпълнението и оценка на политиките, насочени към ромите.

Въпреки че страните членки на ЕС трябваше да отговорят на тези предизвикателства в националните стратегии за интегриране

на ромите (подготвени като отговор на Европейската рамка за НСИР). Въпреки че всички държави-членки представиха своите стратегии, много от тях не покриват предизвикателствата, посочени по-горе по правилния начин и трябва да се направи нужното за превръщането на добрите намерения от стратегиите в реални действия.

Сред предизвикателствата на европейско равнище трябва да се подчертае необходимостта от по-силно европейско наблюдение на ангажимента на държавите-членки за интеграция на ромите, за създаване на подходяща административна инфраструктура (включително увеличаване на компетенциите на Европейската ромска платформа), за свързване на използване на фондове на ЕС (особено ЕСФ, ЕФРР и ЕЗФРСР) с интеграцията на ромите и насърчаване на държавите-членки да използват повече средства за ромите и другите малцинствени групи.

Всички тези предизвикателства трябва да бъдат адресирани чрез подходящи действия от националните правителства, регионалните и местните власти, европейските институции и гражданското общество (включително ромски организации);

- Много ромски общности, особено в традиционни и маргинализирани такива, продължават да се сблъскват с редица проблеми като насилствени и ранни бракове, неравно третиране на жените, преждевременно напускане на училище (особено сред момичетата) и др. Тези проблеми не се коренят в същността на ромската култура, те са останки от патриархалните навици, които са типични за много от традиционните етнически групи по целия свят и показват, че все още не е приключил процесът на модернизиране на ромската общност;

Като се има предвид също така, че проектът „Насърчаване участието в работата на терен в маргинализирани и традиционни групи на ромската общност“, реализиран в България, Гърция и Румъния, ясно показва, че подходът за общностно развитие и инвестиции за развитие на общността е необходим за преодоляване на традиционните (патриархални) практики, за подкрепа на процесите на модернизация в ромската общност и за активиране на общностите, за да вземат участие в процеса на интеграция на ромите.

Проектът показва също така, че създаването на центрове за развитие на общността е правилната рамка за нейното развитие, тъй като Центровете прилагат:

- Социална работа на терен в ромската общност, включително предоставянето на специфични услуги, базирани в общността.
- Иновативни подходи за мобилизирането и участието на местните ромски общности, вкл. подкрепа на образовани и успели роми за включването им в работата на общността.
- Сътрудничество и съвместни дейности на институциите, работещи в ромската общност на местно ниво (социални, образователни, здравни и други институции), неправителствени организации, ромски организации (формални и неформални).

Ние призоваваме всички заинтересовани страни: националните и европейските институции, областни и общински органи, междуправителствени организации, гражданското общество и ромската общност за:

1. Силна и цялостна национална политика за интеграция на ромите, която да вземе под внимание подхода за развитие на общността и да подкрепя дейности за развитие на общността: всички държави-членки на ЕС с ромско население са одобрили своите национални стратегии за интегриране на ромите, отговарящи на рамката на ЕС за НСИР от 5 април 2011 г. Това е добра първа стъпка. Въпреки това има силна нужда от конкретни и перспективни мерки за прилагане на тези документи с ясно дефинирани финансиране, подходяща административна инфраструктура, многослоен мониторинг и механизми за ангажиране на гражданското общество и самата ромска общност. Необходимо е също така тези документи, както и цялостната национална политика за ромите да включат подход за развитие на общността и дейността на терен да бъдат сред основните методики и обхвата на дейностите. Подкрепа за създаване на центрове за развитие на общността, които да следват пилотния модел, тестван в рамките на проект „Насърчаване участието в работата на терен в маргинализирани и традиционни групи на ромската общност“, което да бъде съставна и неразделна част от националната политика за интеграция на ромите.

2. Силна и цялостна европейска политика за интеграция на ромите: Европейските институции трябва да продължат своята подкрепа и политика за прилагане на националните стратегии за интеграция на ромите в страните-членки. Необходим е здрав механизъм за мониторинг на европейско равнище. В допълнение, Комисията трябва да продължи изграждането на административна рамка за подпомагане на процеса на интеграция на ромите, включително разширяване на компетенциите на Европейската ромска платформа;

3. Съвръзването на общата европейска политика на сближаване и селскостопанската политика с по-силна подкрепа за интеграцията на ромите и по-специално за дейности за развитие на ромската общност: новите проекти за Регламенти за ЕСФ, ЕФРР и ЕЗФРСР, предложени от Европейската комисия на 6 октомври, 2011 г., показват, че наличието на НСИР е предварително условие и изискват 20% от ЕСФ да бъдат използвани за социална интеграция, предлагат специална област на интервенция „интеграция на маргинализирани общности като ромите“ и отварят място за инициативи на общността. Това са позитивни идеи и ние призоваваме за тяхното окончателно одобрение.

Ние също така призоваваме за по-активна роля на Комисията в договарянето на националните оперативни програми и програми за развитие на селските райони. Например, Комисията може да преговаря с държавите-членки, че страните със значителен процент от ромско население трябва да включват „интеграция на маргинализирани общности като ромите“ като един от основните приоритети за инвестиции в техните финансирани от ЕСФ оперативни програми; ПРСР следва да финансират интеграцията на ромите в селските райони; делът на средствата от ЕС за изпълнението на НСИР трябва да бъде включен в договорите за партньорство и така нататък.

Списък на съкращенията

ЦРО	Център за развитие на общността
НССЕИВ	Национален съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси
НСИР	Национална стратегия за интеграция на ромите
ОПРЧР	Оперативна програма “Развитие на човешките ресурси”
ОПРР	Оперативна програма “Регионално развитие”
ПРСР	Програма за развитие на селските райони
ЕСФ	Европейски социален фонд
НПО	неправителствена организация
ЕАГД	Европейското антирасистко гражданско движение (EGAM)
РИО	Регионален инспекторат по образованието
РЗИ	Регионална здравна инспекция
ЗСЦ	Здравно-социален център
ОПЛ	общопрактикуващ лекар
РДСП	Регионална дирекция “Социално подпомагане”
МБАЛ	Многопрофилна болница за активно лечение
ДБТ	Дирекция “Бюро по труда”
РЗОК	Регионална здравно-сигурителна каса
СНЦ	Сдружение с нестопанска цел
ОЗД	Отдел “Закрила на детето”
ЕФРР	Европейски фонд за регионално развитие
ЕЗФРСР	Европейски земеделски фонд за развитие на селските райони

Деян Колев, Силвия Боянова, Теодора Крумова
СЪРЦЕТО НА ОБЩНОСТТА

Българска, първо издание

Предпечатна подготовка и оформление
АСТАРТА, e-mail: astarta_publ@mail.bg

Формат 60/84/16
Печатни коли 8